

SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSOK
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

KOCSIS KÁROLY

AZ ETNIKAI ALAPÚ TERÜLETI AUTONÓMIÁK MÚLTJA ÉS JELENE A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Kocsis Károly

AZ ETNIKAI ALAPÚ TERÜLETI AUTONÓMIÁK
MÚLTJA ÉS JELENE A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián

Kocsis Károly

AZ ETNIKAI ALAPÚ TERÜLETI AUTONÓMIÁK
MÚLTJA ÉS JELENE A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Magyar Tudományos Akadémia, 2021

Az akadémiai székfoglaló előadás elhangzott 2017. március 21-én.

© Kocsis Károly, 2021

© Magyar Tudományos Akadémia, 2021

Magyar Tudományos Akadémia
1051 Budapest, Széchenyi István tér 9.
mta.hu

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kiadja az MTA Könyvtár
és Információs Központ.

A kiadásért felel: Freund Tamás, az MTA elnöke

Nyelvi lektor: Földes Zsuzsanna

Borító és tördelés: Szabó Éva | avesophia.hu

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

ISSN 1419-8959

ISBN 978-963-508-975-8

DOI 10.36820/szekfoglalo.2021.kocsis

Minden jog fenntartva!

Bevezetés

A 19. századi nemzetállamok építőinek ideálja, az **„egy állam – egy nemzet”** **elve** az elmúlt évszázadban lezajlott etnikai tisztogatások, kényszermigrációk, az erőltetett asszimiláció ellenére, valamint a bátorított, illetve eltűrt bevándorlók (pl. vendégmunkások, menekültek) tömeges megjelenése miatt szinte **egyik európai államban sem valósult meg**. Kontinensünk jelenlegi 700 milliónyi lakosa közül csupán 81% az egyes országok államalkotó nemzetéinek tagja, 10% az őshonos (autochton) nemzeti és etnikai kisebbségeket alkotja, míg a maradék 9% ún. „jövevény” (allochton, az elmúlt évszázadban bevándorolt) etnikai közösség tagja. A fentiekben említett nemzetállami homogenitáshoz a népszámlálási adatok szerint az európai országok közül (a kisállamokat leszámítva) legközelebb Albánia, Lengyelország, Portugália áll, ahol a lakosságnak több mint 95%-a az államalkotó nemzet tagjának számít. Etnikai-nyelvi szempontból leginkább tarkának (a sajátos etnikai-politikai helyzetű Belgiumot, Boszniát, Ciprust és Svájcot, illetve az egymilliónál kisebb népességű államokat figyelmen kívül hagyva) Lettország, Macedónia, Moldova és Észtország számít, hiszen esetükben a kisebbségek együttes aránya meghaladja a 30%-ot.

E jelentős, egyes esetekben fokozódó **etnikai-nyelvi tarkaság**, a második világháború emlékeinek tompulása, majd a volt szocialista szövetségi államok széthullása következtében az 1960-as évektől kezdve az államokon belüli **etnikai konfliktusok** száma és intenzitása megnőtt. Az esetek többségében megfigyelhető volt, hogy a konfliktusok háttérében a **kisebbségek kollektív** (autonómiát is magában foglaló) **jogainak merev elutasítása** és ennek eredményeként a **kisebbségek elszakadási törekvései** álltak. A hajdani Jugoszlávia és Szovjetunió területén az 1990-es években lezajlott belső háborúkat követően az ilyen jellegű konfliktusok többségét már békés úton, tárgyalásokkal próbálták rendezni, sőt egyes, korábban erősen központosított nyugati nemzetállamok esetében megfigyelhető volt a **decentralizáció, a regionális önkormányzatiság felé való elmozdulás** is (Benedikter 2009). A szilárd demokratikus hagyományokkal rendelkező, területi, kulturális heterogenitását (f)elismerő, a Balkán és a volt Szovjetunió egyes területein fellángoló konfliktusokat elkerülni kívánó

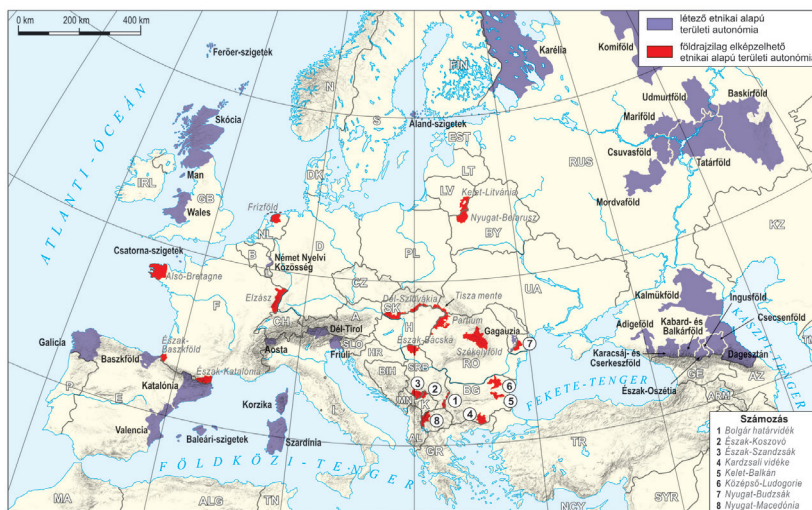
államok közül hosszú előzmények után elsősorban Olaszország, Spanyolország, Belgium és az Egyesült Királyság törekedett a **területi hatalommegosztás** különböző formáit elmélyíteni, melyek közül a szövetségi és társult államisági rendszer mellett az autonómia a leggyakoribb. Az **autonómia** lehet nem etnikai (regionális), és lehet etnikai jellegű. Az előbbire példa lehet Spanyolország és Olaszország néhány, nem kisebbség lakta autonóm régiójának (pl. Andalúzia, Madrid, Szicília) státusa. Az utóbbi, etnikai jellegű autonómia (az etnikai-földrajzi feltételek megléte esetén) lehet területi (pl. Dél-Tirol, Åland-szigetek, Katalónia, Tatár föld) vagy lokális, illetve személyi (kulturális) jellegű (Benedikter 2009).

„A területi autonómia egy földrajzilag meghatározott térség, mely az adott ország egyéb területi egységeitől eltér, és különleges, törvényhozó, illetve szabályozó (közigazgatási) hatalommal felruházott státussal rendelkezik” (Ackrén 2009: 20).¹ A múltban az autonómia ilyen formáját az elszakadás felé tett első lépésnek, a létező államok felbomlasztása eszközének tekintették (Pan-Pfeil 2003). Ma már a pozitív nemzetközi tapasztalatok alapján úgy véljük, hogy a területi autonómia **a kisebbségvédelem legfejlettebb eszköze és a kisebbségek belső önrendelkezésének legmodernebb formája**, mely az adott állam (annak államalkotó nemzete) és a nemzeti kisebbségek közötti **kompromisszum**nak tekinthető, ami biztosítja a kisebbségek számára az alapvető emberi jogok közé tartozó autonómiát, az állam számára pedig területi integritásának megőrzését, határainak sérthetlenségét.

Az állam területi egységének megőrzése és a kisebbségi kollektív jogok (önkéntes vagy kényszerű) megadása érdekében Európában eddig **főként a skandináv, olasz, spanyol, brit területeken és Oroszországban** került sor **területi autonómiák megvalósítására** (1. ábra). Feltűnő ugyanakkor, hogy az erősen központosított nemzetállamok példaképe, Franciaország és a volt szocialista kelet-közép- és délkelet-európai országok területén – a kisebbségek vélt szecessziós törekvéseitől való rettegés miatt – erre még nem kerülhetett sor. A nemzetközi tapasztalatok alapján etnikai alapú területi autonómia (a politikai fel-

¹ Ha másként nincs jelezve, az idegen nyelvű forrásokból való idézetek a szerző fordításai.

tételektől ezúttal eltekintve, szigorúan csupán etnikai-földrajzi szempontból) csak ott működhet sikeresen, ahol az adott kisebbség etnikai tere (többé-kevésbé) összefüggő, illetve az adott területen abszolút (demográfiai) többséget képvisel (tehát szülőföldjén az államalkotó nemzet tagjai demográfiai kisebbségben élnek). Ilyen szempontból Franciaországban Elzásznak (németek), Alsó-Bretagneknak (bretonok), Észak-Baszkföldnek, Észak-Katalóniának és Korzikának kellene az önrendelkezés ilyen formájával rendelkeznie. Ugyanez mondható el a volt szocialista országokban élő némely kisebbségekre is (pl. lengyelek Litvánia és Belarusz határvidékén, törökök Bulgáriában, bolgárok Szerbiában és Ukrajnában, szerbek Észak-Koszovóban, bosnyákok a szerbiai Szandzsákban, illetve magyarok a Kárpát-medencében).

1. ábra: Létező és földrajzilag elképzelhető, etnikai alapú területi autonómiák Európában

A Kárpát-medencei területi autonómiák történeti gyökerei

Hazánk, a 28 millió lakosnak otthont adó **Kárpát-medence** államjogi-etnikai helyzete hasonló az európai átlaghoz, hiszen lakóinak 84%-a élvezi az államalkotói státust. A többi, alapvetően nemzeti-etnikai kisebbségnek számító lakos

közül a két világháború után rögzített államhatárok és népmozgalmi okok következtében csupán a magyar kisebbség (pontosabban neki is mindössze 2/3-a) rendelkezik olyan településterülettel, mely megfelel a területi autonómia előfeltételeinek. A többi kisebbség alapvetően nyelvszigeteken és szórványokban küzd fennmaradásáért, ahol legfeljebb lokális vagy kulturális autonómia megvalósítására van lehetőség.

Az 1918 előtti időszak

Kevésbé ismert tény, hogy a Kárpát-medencét az európai területi autonómiák bölcsőjének is nevezhetjük, ahol egyes régiók és etnikumok a középkortól a 19. század derekáig széles körű autonómiával rendelkeztek.

A Kárpát-medencén belül leghosszabb (közel 800 éves) **regionális területi önkormányzattal** – I. (Szent) László és Kálmán királyaink 1091–1097 közötti hadjáratai eredményeként a Magyar Királyság részévé vált – **Horvátország** rendelkezett, mely a Tengerfehérváron (Biograd na Moru) Kálmán király és a horvát arisztokrácia között 1102-ben megkötött egyezmény (*Pacta conventa*) értelmében perszonálunió formájában a magyar–horvát államközösség idején megőrizte területi különállását, önkormányzatiságát, melyet a horvát-dalmát és szlavón bán, illetve rendi gyűlésük, a szábor (*sabor*) is jelképezett. A Dráva és a Dinaridák részét képező Nagy- és Kis-Kapela-hegység között elterülő **Szlavónia** (Tótország, Szlavónország) a 11. század elejétől, illetve a zágrábi püspökség Szent László által történt megalapításától, 1091 után lett tartósan a Magyar Királyság része, melyet dukátusként (hercegségként) a 12. századtól a trónörökösök, a királyi család egyéb tagjai vagy a szlavón bánok irányítottak (2. *ábra*). Horvátország és Szlavónia különböző mértékű autonómiája 1526 után, a Habsburg-fennhatóság idején jelentős mértékben csökkent, kiterjedése a török hódítás következtében kb. harmadára zsugorodott. Ennek és a hatalmas méretű migrációknak köszönhetően a horvát államiság súlypontja (és Horvátország fogalma) a tenger mellékről az északi, szlavón területekre, Zágráb környékére került, míg Szlavónia fogalma kelet felé, az 1684–1688 között az Oszmán Birodalomtól visszafoglalt, Dráva–Száva közötti területekre tolódott (Szabó 1945). 1790 után Szlavóniát már Hor-

vátországgal együtt, annak részeként említik. 1848-ban, a magyar forradalom és szabadságharc idején Magyarországgal a közjogi kapcsolatok megszakadtak, és csupán 1868-ban, a horvát–magyar kiegyezéssel álltak helyre, mely ismét a magyar Szent Korona részeként ismerte el a Horvát-Szlavónország nevű, rendkívül széles területi autonómiával ellátott királyságot. Ezt az államközösséget, a magyar államon belüli területi autonómiát a horvát szábor az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után, 1918. október 29-én mondta fel, és csatlakozott később az újonnan létrejött délszláv államalakulathoz (a Szerb–Horvát–Szlóven Királysághoz, Jugoszláviához), melynek keretében csak jóval később (1939–1941, 1974–1991) élvezhette ismét azt a belső önállóságot, melyre 1918 előtt a horvát–magyar államközösségben volt módja. A szlavón és horvát területeknek a Magyar Királyságon belüli önállósága formailag ugyan a mai fogalmak szerint inkább regionális területi autonómiának volt felfogható, de arra való tekintettel, hogy népességük többsége délszláv (a 16. század derekáig szinte teljes egésze katolikus délszláv: szlavón/tót, horvát) volt, e területek belső önállósága akár etnikai alapú területi autonómiaként is értelmezhető.

2. ábra: Területi autonómiák a Magyar Királyságban a 15. század végén

Jelmagyarázat: 1 = Jászság (Jazygia); 2 = kun székek; 3 = szász székek Erdélyben; 4 = 11 szász szepesi város; 5 = 16 szász szepesi város² (lengyel zálogban); 6 = székely székek; 7 = szepesi „Tízféldzsás szék (Sedes X lanceatorum)”

A magyar államiság első évezrede alatt a regionális területi autonómia különböző fokozatait gyakran testesítette meg a Kárpátok láncai által körülzárt **Erdély** (Erdélyország, Erdőelve) is, elsősorban az állami magterülettől (Esztergom, Buda, Visegrád, Székesfehérvár) való nagy távolsága és sajátos földrajzi helyzete miatt. A magyar királynak a 11. századtól mercurius princepsnek, majd vajdának nevezett képviselője a középkor folyamán olyan mértékben biztosított a tartománynak regionális területi autonómiát, amilyen mértékben változott a központi hatalom ereje. Mohács (1526) után Erdély, a kettős királyválasztás eredményeként a Szapolyai János (korábban vajda, immár I. János király) uralta keleti Magyar Királyság törzsterületévé vált. Később a speyeri szerződés (1570) értelmében (elvileg a Magyar Királyság elidegeníthetetlen részeként) már „csak”

² Az ún. „XIII szepesi város” fogalmába nem tartozó Gnédzával, Podolinnal és Ólublóval együtt.

fejedelemségként biztosította a következő évszázadban a független magyar államiság eszméjének továbbélését. Az 1541-től oszmán vazallusnak számító magyar államalakulat az Oszmán Birodalmon belül rendkívül széles regionális területi autonómiával, többnyire alig korlátozott szuverenitással rendelkezett. Ez a viszonylagos önállósága szűnt meg a török kiűzését követően. Az I. Lipót császár által 1691-ben kiadott *Diploma Leopoldinum* következtében Erdély a magyar korona országaként és magyar közjogi státussal ugyan, de önálló államisággal (fejedelemségként, 1765-től nagyfejedelemségként) vált a Habsburg Birodalom részévé, örökös tartományává. Erdély és Magyarország törvényi újraegyesítésére ezt követően először az 1848. évi VII. tc., majd az osztrák–magyar kiegyezést követő, 1868. évi XLIII. tc. értelmében került sor, mely utóbbi eredményeként – az egységes magyar nemzetállam célkitűzéseinek megfelelően – véglegesen felszámolták Erdélynek még a középkori magyar államon belül is élvezett viszonylagos területi önállóságát.

A középkorban uralkodóink számos, birtokaikon letelepített etnikai közösségnek, társadalmi csoportnak adtak katonai szolgálatuk fejében kollektív, a közösség egészére és egy adott területre érvényes, olykor több évszázadon át élvezett, önkormányzati jogokat. E kiváltságok többsége megfelelt a mai értelemben vett **etnikai alapú területi autonómiáknak**. Ilyen privilégiumokat tartalmazó, Európában is elsőnek számító okirat II. András királyunk **1224**-ben kiadott oklevele (*Andreanum*) volt, mely az **erdélyi szászoknak** területi alapú kollektív jogokat biztosított (Érszegi 2004). A szásznak nevezett, kezdetben a Rajna, a Mosel és Luxemburg vidékéről, a 12. század második felétől betelepített német ajkú telepések Szeben székhelyű autonóm területe Dél-Erdélyben, a Szászváros és Barót közötti területen jött létre. A reguláris, nehézfegyverzetű bizánci hadsereg támadásai által veszélyeztetett dél-erdélyi határ védelmé érdekében betelepített „szász” népesség a 12–14. században fokozatosan költözött az onnét lépcsőzetesen, a Keleti-Kárpátok övezetébe áttelepített, könnyűlovas székely határőr népesség helyére. A területi autonómiára jellemző jogokon kívül a szászok nagyobb települései vásártartási és árumegállítási jogot is kaptak, mely a 14. századtól rohamos urbanizációt eredményezett településterületeiken. Az erdélyi szász autonómia 1486-ban vált területileg teljessé, amikor Hunyadi

Mátyás az *Andreanum*ban foglalt kiváltságait, a szebeni szék joghatóságát az egész erdélyi szász etnikai területre (Királyföld, Beszterce- és Brassó-vidék) kiterjesztette, létrehozva ezzel a „szász univerzitás” (Universitas Saxonum) nevű autonóm területi egységet (Müller 1928; Hanzó 1941). A reformáció idejétől környezetüktől (evangélikus) felekezetükben is elkülönülő szászok területi autonómiája ideiglenesen II. József és a Bach-korszak idején (1785–1791, illetve 1852–1860), véglegesen pedig az 1876. évi országos közigazgatási reform (XXXIII. tc.) során szűnt meg.

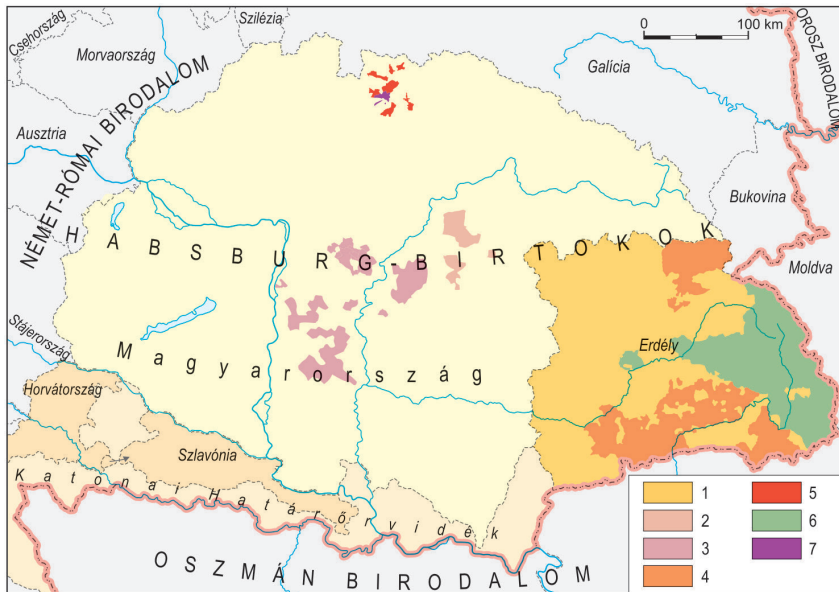
Az erdélyi szászokéhoz hasonló, több mint 600 évig fennálló területi autonómiát élvezett a Magas-Tátra lábánál, a Poprád és Hernád folyók völgyébe a 12. századtól telepített **szepesi szászok** többsége is. Kiváltságait V. István **1271**-ben erősítette meg, és foglalta településterületüket egy zárt, a vármegyétől független, Lőcse székhelyű, autonóm provinciába (universitas seu provincia Saxonum de Scepus) (Fekete Nagy 1934). Szokásjogukat I. (Nagy) Lajos 1370-ben megerősítette és törvénybe foglalta (Zipser Willkür). A 24 szepesi szász város közül 13-at Zsigmond király 1412-ben elzálogosított Lengyelországnak, ahol autonómiájuk az 1770-es (1772-es) visszacsatolásukig fennmaradt (Žudel 1984). Míg az el nem zálogosított 11 szász város fokozatosan vármegyei igazgatás alá került, az 1770-ben visszatértek – 1778-ban kiegészülve Ólublóval, Podolinnal és Gnédzával – „XVI szepesi város” néven területi autonómiájukat egészen 1876-ig meg tudták őrizni.

A Szepesség kapcsán meg kell említenünk hazánk egyik legrégebbi területi autonómiáját, a **szepesi „Tízlándzsás szék”**-et (Sedes X lanceatorum), melynek lakói kezdetben kabar eredetű Gömör-őrök, később elmagyarosodott határőrök voltak, akiknek ősi kiváltságait (nemesi mivolt, adómentesség, bíraskodási önállóság, saját ispán stb.) IV. Béla **1243**-ban erősítette meg (Fekete Nagy 1934). A tatárjárás idején a magyar lándzsásnemesek területe szétzilálódott, a 16. századtól szlovák többségűvé vált, majd több mint hat évszázados autonómiájuk 1802-ben (X. tc.) szűnt meg a Szepes vármegyébe történt beolvadásukkal. Mivel e kiváltságos terület népességének etnikai összetétele folyamatosan változott, ráadásul fennállásának első századaiban lakóinak többsége az államalkotó etnikumhoz tartozott (magyar volt), ezt az autonómiát nem igazán tekinthetjük etnikai alapúnak.

A fentiekben említett erdélyi szászok betelepítése és az ottani határőr **székelyek** migrációja, későbbi autonóm területeik, a majdani Székelyföld kialakulása a 12–13. században egymással szoros kölcsönhatásban alakult. A honfoglalás óta hazánkban katonai feladatokat ellátó székelység bihari csoportjait a 11. században telepítették át Erdély déli részére, melyet a beköltöző szászok miatt a 12–13. században fokozatosan kellett elhagyniuk, hogy a keleti határ védőiként végleges hazára leljenek a Keleti-Kárpátokban. Új lakóhelyükön a 14–15. században (a szászokhoz, kunokhoz, jászokhoz hasonlóan) autonóm bírósági, közigazgatási, katonai hatáskörű területi egységeket (törvényhatóságokat), ún. székeket hoztak létre (Szádeczky Kardoss 1927; Endes 1935), melyek közül a legrégebbinek Telegdiszék (a későbbi Udvarhelyszék), a legújabbnak Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Aranyosszék számított. A székely katonatársadalom kiváltságos helyzete a 16. századig érintetlen maradt, helyreállítására – súlyos konfliktusok után – a székelyek haderejére rászoruló erdélyi fejedelmek 1601 után számos kísérletet tettek (Egyed 2006). A székely területi autonómiát (csakúgy, mint minden más hasonló helyzetű közigazgatási egységet) közel fél évezredes fennállása után a modern, központosított magyar nemzetállamot megvalósítani kívánó, 1876. évi „megyereform” (XXXIII. tc.) szüntette meg, és olvasztotta be az újonnan létrehozott Csík, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely vármegyébe.

A 13. század derekán az országba hívott **kunok** etnikai területi autonómiájának alapjait a IV. (Kun) László által kiadott **1279.** évi, ún. kun törvények (alkotmánylevél) képezték (Bánkiné Molnár 2005). A Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon (a Kiskunságban, Nagy-kunságban) letelepített kunok eredeti nemzetségi szervezete a 15. század folyamán alakult át területi szervezetté, szász mintára székrendszerre (Kristó 2003). A később betelepült **jászok** hasonló, katonai szolgálatokért kapott kiváltsága az 1323. és **1407.** évi (I. Károly Róbert és I. Zsigmond által kiadott) okleveleikhez köthető (Gyárfás 1870–1885). Zagyva melléki településterületük 1480 körül alakult önálló, autonóm közigazgatási egységgé, székké (Fodor 1942; Pálóczi Horváth 1989). Az akkorra már nyelvükben véglegesen elmagyarosodott kunok és jászok helyhatósági önkormányzatát a török tiszteletben tartotta (1541–1686), de autonómiájuk a Habsburg-fennhatóság idején különböző okok miatt többször – 1702–1745 között eladás, 1787–1790 és 1850–1860 között

közigazgatási átszervezés miatt (3. ábra) – szünetelt. A jász és kun – közjogilag a 17. századtól egyre inkább összefonódó – székek által alkotott autonóm terület, a Jászberény székhelyű Jászkun kerület 1876-ban szűnt meg, és olvadt be az újonnan kialakított Jász-Nagykun-Szolnok, illetve Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyébe. Az országba a 12–13. században szétszórta telepített **besenyők** csupán Fejér és Tolna megye határvidékén, a Sármelléken lévő ispánságuk területén, ott is csak rövid ideig (1321–1352) rendelkeztek területi autonómiával (Györffy 1939).

3. ábra: Területi autonómiák a magyar Szent Korona országaiban (1780)

Jelmagyarázat: 1 = az Erdélyi Nagyfejedelemség vármegyéi; 2 = Hajdú kerület; 3 = Jászkun kerület (Jazygia-Cumania); 4 = szász székek Erdélyben; 5 = 16 szász szepesi város; 6 = székely székek; 7 = szepesi „Tízlándzsás szék (Sedes X lanceatorum)”

Az ország lakóinak túlnyomó többségétől (ortodox) felekezetükben és (újlatin) nyelvükben is elkülönülő **románok** (oláhok, vlachok, rumének) bevándorlása a Magyar Királyság területére a tatárjárás után, főként a 14. századtól vált jelentőssé (különösen a Déli-Kárpátokban, Máramarosban és az Erdélyi-középhegységben) (Fekete Nagy – Makkai 1941). A 14–15. században a Fogarasföldön, Máramarosban, a Hátszeg-vidéken és a Szörénységben kenézek, krajnikok,

bojárok, vajdák vezetésével már etnikai alapúnak is mondható, bizonyos fokú területi önkormányzattal is rendelkeztek. Ez a román autonómia azonban vezetőik nemessé válásával, elmagyarosodásával a későbbiekben elsorvadt, és nem emelkedett arra a szintre, mint a szászoké vagy a székelyké (Fekete Nagy – Makkai 1941). Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy a Szatmár és Belső-Szolnok megye közé ékelődő, katonai szolgálatot teljesítő, több mint 90%-ban román népeségű Kővár-vidék autonómiája, közigazgatási különállása a 14. századtól egészen 1876-ig megmaradt (Szentgyörgyi 1972).

Az elpusztult, magyarok által elhagyott délvidéki területeken a 16–17. században egyre inkább elterjedt, abszolút többségüket az 1830-as évekig megőrző **szerbek**³ a 18. század végétől, a modern nemzetek megszületésétől kezdve – ortodox egyházuk nyújtotta önkormányzatukon túl – egyre nyíltabban törekedtek a területi jellegű önrendelkezésre is. Az I. Lipót által 1690–1695 között kibocsátott privilégiumokon kívül bizonyos fokú területi autonómiával (a magyar jogrendtől való teljes függetlenséggel) már az 1700 és 1873 között fennállt, a magyar Szent Korona országaitól függetlenül Bécsből irányított **Katonai Határőrvidék** (Militär-Grenze) szerb többségű területein (Pétervárad, Német- és Illír-bánsági ezred, Sajkás/Csajkás kerület, 1700–1750 között a Tisza-Marosi határőrvidék) is rendelkeztek. A temesvári szerb nemzeti kongresszus **1790.** november 4-én fölterjesztést intézett II. Lipóthoz a Dél-Magyarországon kialakítandó szerb területi autonómiáról, melyet a császár néhány hónappal később elutasított. Az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc idején a szerbek területi autonómiára vonatkozó követeléseinek magyar kormányzati elutasítását követően a karlócai szerb nemzeti kongresszus **1848.** május 13–15-én kikiáltotta az Osztrák Császárságon belüli autonóm Szerb Vajdaságot, melyhez Bács-Bodrog vármegye, a Bánság nyugati része, a Szerémség és Baranya délkeleti szeglete tartozott volna. A szabadságharc bukása után, 1849. november 18-án I. Ferenc József Bács, Torontál, Temes, Krassó és Szerém megyék polgári igazgatású részeiből létrehozta a Magyarországtól független „Szerb Vajdaság és Temesi Bánság” nevű tar-

³ A szerbek legnagyobb tömege I. Lipót felhívására 1690-ben érkezett Magyarországra (főként a déli és a Duna környéki területekre), fegyveres szolgálatuk fejében az uralkodó mint autonómiával ellátott politikai nemzetet (*natio rasciana*) fogadta be őket (Czoernig 1857: 157–158).

tományt, melyet 1860. december 27-én visszacsatolt az anyaországhoz. A rövid életű, nagy kiterjedésű (leginkább csak nevében szerb) provincia nem elégítette ki a szerbek igényeit, hiszen nemzetük a románok (28%) és németek (24,5%) után a közel 1,5 milliónyi népességnek mindössze 20,4%-át tette ki (Hegediš–Čobanović 1991). A csalódott szerbek **1861.** április 2-i karlócai nemzeti kongresszusukon ismételten követelték a **Szerb Vajdaság** mint kizárólagosan szerb hivatalos nyelvű autonóm tartomány felállítását,⁴ de kiterjedését már hozzávetőlegesen a szerb többségű területekhez igazították (Szerémség, Nyugat-Bánság és Bácska déli fele a Zombor–Kula–Mohol-vonalig) (Đorđević 1861) (4. ábra).

4. ábra: Magyarország nagyobb nemzeti kisebbségeinek etnikai alapú területi autonómiára vonatkozó követelései (a 19. század második fele)

Jelmagyarázat: 1 = horvátok, bunyevácok, sokácok; 2 = magyarok; 3 = románok; 4 = szerbek; 5 = szlovákok; 6 = egyéb etnikai csoportok; 7 = az autonóm Horvát-Szlavónország határa; 8 = a szerbek által követelt Vajdaság határa (1861. március 24.); 9 = a szlovákok által követelt Felső-magyarországi Szlovák Kerület határa (1861. június 7.); 10 = a románok által 1867 után követelt autonóm Erdély határa

⁴ „Azon terület, melyen a szerbek többségben vannak, Magyarországbán, illetőleg a Horvát, Tót és Dalmát három megye királyságban, ismertessék el szerb területnek »Szerb Vajdaság« nevezete alatt” (Kemény 1952: 36).

Ugyanebben az évben, 1861. június 6–7-én a turócszentmártoni **szlovák** nemzeti kongresszus is etnikai alapú, Magyarország integritásán nyugvó területi önkormányzatot kért Felső-Magyarország szlovák többségű területei (Hornouhorské slovenské okolie) számára⁵ (Kemény 1952). Az igényelt szlovák autonóm terület a felvidéki szlovák többségű vármegyékre és a szomszédos vármegyék szlovák többségű részeire terjedt volna ki, határai a szlovák nyelvhatárhoz igazodtak volna.

A **románok** körében ez időszakban nem vált ismertté etnikai területükhöz igazított területi autonómia koncepciója. Politikai emancipációs küzdelmeik keretében alapvetően a 17. század derekától már többségében (1850-ben 59,5%-ban) általuk lakott Erdély autonómiájához ragaszkodtak csupán (Mester 1936).

Az Országgyűlés nemzetiségi képviselői 1867. február 11-én olyan törvényjavaslatot⁶ alkottak meg, mely hazánkban hat politikai nemzetet (magyar, román, szerb, szlovák, orosz [ruszin], német) ismert el, és – számos egyéb követelés mellett – igényt tartott volna a megyék, választókerületek határainak az etnikai viszonyokhoz való hozzáigazítására („kikerekítésére”) (Kemény 1952). Ez utóbbi az ország peremterületein egymáshoz illeszkedő, nemzetiségi többségű autonóm területek halmazát hozta volna létre.

Az osztrák–magyar kiegyezést (1867) követően az 1868. évi XLIV. tc. (A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában), a világ első nemzetiségi törvénye tulajdonképpen „kompromisszum volt az elvi liberalizmus, a nemzeti autonómiák rendszerét meghonosítani akaró nemzetiségi programok és az egységes magyar jellegű nemzetállamot követelők táborá között” (Szász 1988). Az 1848–1849-es magyar kormányhoz (alapvetően Kossuth Lajoshoz) hasonlóan, a francia államnemzeti eszmét követve a törvény Magyarországon csak **egy és oszthatatlan magyar**

⁵ „Szükséges, hogy nemzetünk individualitása azon területen, melyet az mint egy szakadatlan tömeg valósággal elfoglal, egy, a megyék határainak nemzetiség szerinti kikerekítésével alakítandó felső-magyarországi szlovák kerületben (*Hornouhorské slovenské okolie*) elősmernve s személyesítve legyen”; „Ugyanis *egy nemzet nem eszményi lény*, de tetteles valóság: nem elégséges tehát egy nemzetet szellemi általánosságban elősmerni, de *szükséges elősmerni* azt úgy, amint valósággal van azon *területi minőségben*, melyben az tetteleg létezik...” (Kemény 1952: 30).

⁶ Törvényjavaslat az országos nemzetiségeknek és nyelveknek Magyarországon leendő szabályozására és biztosítására. 1867. február 11. – a 14 román, 12 szerb és 1 ruszin képviselő által benyújtott (később Mocsonyi Sándor és Miletics Szvetozár nevéhez is kötött) törvényjavaslat a nemzetiségi törvény 1868. november 24–29. közötti vitája során mint „kisebbségi javaslat” került a parlament elé (Kemény 1952).

(**politikai**) **nemzet létét** ismerte el, függetlenül állampolgárai nemzetiségi, nyelvi kötődésétől (Katus 1993; 2002). Ennek megfelelően az Osztrák–Magyar Monarchián belül területi autonómiával rendelkező magyar állam (a **horvát-szlavón önkormányzatiságtól** eltekintve) határozottan visszautasította kisebbségeinek etnikai alapú területi autonómia iránti követeléseit, melyekben elszakadásuk első lépcsőjét, az ország területi integritásának legfőbb veszélyforrását látta.

Az 1918 és 1945 közötti időszak

Az első világháborút követően, az ország román, szerb és cseh megszállása, a katonai, politikai, gazdasági káosz idején a nemzetiségek különböző képviselői, csoportosulásai egymás után mondták ki a Magyarországtól való elszakadást.⁷ Az „őszirózsás forradalom” (1918. október 25–31.) eredményeként hatalomra kerülő Károlyi Mihály kormánya (főként a Jászi Oszkár tárca nélküli miniszter által létrehozott Nemzetiségi Minisztérium) történelmileg túl **későn** kétségbeesett kísérletet tett az ország területi integritásának megőrzése érdekében hazánk **etnikai-területi alapú föderalizálására** (kantonizálására-helvetizálására), a nemzetiségekkel való kiegyezésre (Szarka 1990; 2008a). Az 1918 novemberében folyamatosan előrenyomuló cseh, román és szerb csapatok által még meg nem szállt magyar területek román és szlovák nemzeti tanácsaival való megegyezés sikertelensége⁸ után a kisebb nemzetiségek megtartására helyezték a fő hangsúlyt. 1918. december 21-én törvénybe iktatták (X. tc.) a **ruszinok** területi autonómiáját („**Ruszka Krajna**” nevű autonóm terület Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék ruszin többségű területein). 1919. január 28-án (VI. tc.) a **németek** kaptak

⁷ A nemzetiségek vezetőinek elszakadási deklarációi: horvátok: 1918. október 29., Zágráb; szlovákok: 1918. október 30., Turócszentmárton; szerbek és bunyevácok: 1918. november 25., Újvidék; románok: 1918. december 1., Gyulafehérvár; erdélyi szászok: 1919. január 8., Medgyes; ruszinok: 1919. január 21., Huszt, május 8., Ungvár.

⁸ A románokkal való 1918. november 12–14-i aradi tárgyalások során Jászi Oszkár Erdély autonómiáját, autonóm erdélyi kantonok (4 román, 1 székely, 1 szász kanton és Kolozsvár multietnikus városi kanton) létrehozását javasolta. A szlovákoknak 1918. december elején Budapesten egy széles körű autonómiával rendelkező „tót impériumot” ajánlottak fel, melynek déli határát az 1918. december 6-i Bartha–Hodža-vonal jelölte ki (Szarka 1990).

hasonló jogot területi autonómia létrehozására.⁹ A Károlyi-kormány harmadik nemzetiségi törvénye 1919. március 11-én (XXX. néptörvény **Tótország** – Slovenská Krajina – önkormányzatáról) már teljesen anakronisztikus volt, hiszen a hivatkozott, cseh katonai megszállás alatt álló terület már *de facto* az antant által elismert Csehszlovákia részét képezte.¹⁰

A Tanácsköztársaság bukása után (1919. augusztus 1.), az ország szinte teljes katonai megszállását követően a **trianoni békediktátum** 1920. június 4-én nemzetközi jogilag szentesítette a már 1918 végén bomlásnak indult, történelmi magyar államterület felosztását. Ennek eredményeként az ország közel 283 ezer km²-nyi területének 67,1%-át, magyar anyanyelvű népességének 33%-át csatolták a szomszéd államokhoz (Lókkös 2000). Ezzel a magyar állam területén élő népesség etnikai homogenitása, a magyarok aránya rendkívül megnőtt (az 1910-es 54,6%-ról 1920-ban 89,6%-ra), a kiterjedt nemzetiségi többségű területek külföldre kerülésével az etnikai alapú területi autonómia kérdése (egy-két járási nagyságú, baranyai-tolnai német többségű terület kivételével) a magyar állam számára gyakorlatilag megszűnt.

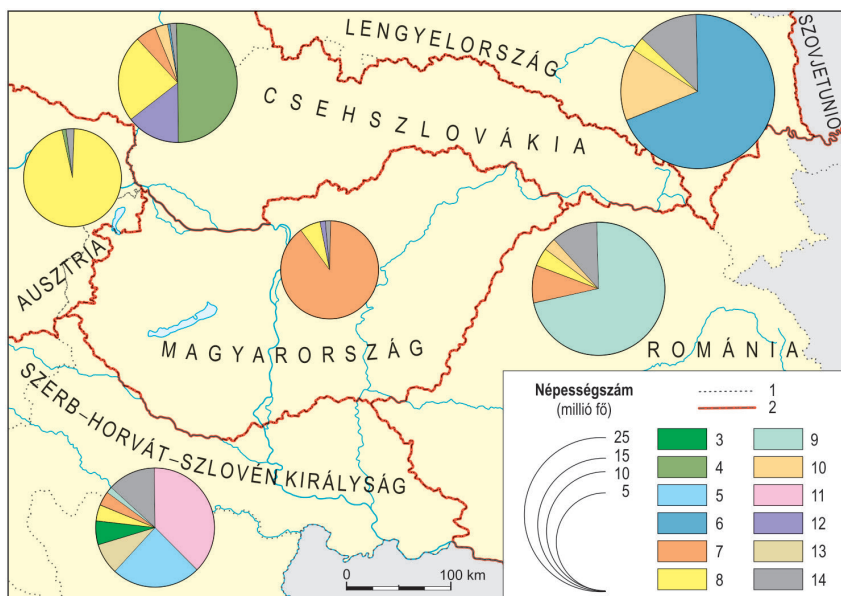
A Párizs környéki békékben (1919–1920) a döntéshozók a soknemzetiségű, hatalmas kiterjedésű Osztrák–Magyar Monarchia, illetve a történelmi magyar állam romjain (a kisállammá zsugorított, etnikailag szinte homogénné tett Ausztria és Magyarország mellett) **közepes** méretű, de szintén **soknemzetiségű országokat** (pl. Csehszlovákia, Románia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság) hoztak létre (5. ábra). A nem németek és nem magyarok együttes aránya az 51,4 millió lakosú Monarchiában 1910-ben 57,1%-ot¹¹ tett ki, míg az új (illet-

⁹ „2. § A németlakta vidékeken, amennyiben összefüggő területek, az ottlakó másajkú nemzetekkel egyetértőleg, autonóm jogterületek (kormányzóságok) alakíttatnak” (1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91900006.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38> [2021. 04. 16.]).

¹⁰ Hasonlóképp irreálisnak tűnt az adott pillanatban a Huszár-kormány által 1920. január 9-én elfogadott „tót autonómia” terve is (Szlovenszko területi autonómiájáról), mely ilyen módon próbálta a párizsi békekonferencián a döntéshozókat jobb belátásra bírni és a cseh politikusok korábbi, igen korán hamisnak bizonyuló autonómiaígéreteiben csalódott szlovákságot a magyar állam keretei között megtartani (Tilkovszky 2000).

¹¹ Amennyiben csak a politikailag ténylegesen domináns helyzetben lévő cislajtániai német ajkúak, a magyarországi magyarok és a horvát-szlavónországi horvátok együttes arányát számítjuk, ez az érték 1910-ben 58,1% volt.

ve megnagyobbodott) államok közül a nem uralkodó nemzetek és kisebbségek együttes aránya 1921 körül a következő volt: a nem cseheké Csehszlovákiában 50,1%, a nem románoké Romániában 30%, a nem szerbeké az Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban 63,9%.¹² Az a tény, hogy a csehek, románok és szerbek által irányított államokhoz közel 20 millió kisebbségi lakos¹³ került, rávilágít arra, hogy az említett országok határainak kijelölésénél a népek önrendelkezési elvét, az etnikai elvet fölülírták a győztes államok és szövetségeseik stratégiai, katonai, gazdasági érdekei (Macartney 1937).

5. ábra: Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai népességének etnikai összetétele (1921)

Jelmagyarázat: 1 = államhatár (1914); 2 = államhatár (1924); 3 = bosnyákok; 4 = csehek; 4 = horvátok, bunyevácok, sokácok; 6 = lengyelek; 7 = magyarok; 8 = németek; 9 = románok; 10 = ruszinok, ukránok; 11 = szerbek; 12 = szlovákok; 13 = szlovének; 14 = egyéb etnikai csoportok

¹² A cseh irányítású Csehszlovákiában a nem „csehszlovákok” aránya 35,6%-ot, a nem délszlávoké a „nagyszerb” irányítású Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban 17,1%-ot ért el az 1921-es népszámlálások adatai szerint.

¹³ 1921-ben az Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban (12 millió lakos), Romániában (16 millió lakos) és Csehszlovákiában (13,6 millió lakos) a nem szerbek, nem románok és nem csehek lélekszáma 19,8 millió volt.

A háborúból vesztesként kikerülő **Magyarország új határainak** kijelölésénél a nyelvhatárok (horvát és osztrák viszonylattól eltekintve) semmiféle szerepet nem játszottak. Az etnikai önrendelkezési elv is csak olyan mértékben volt fontos a döntéshozók szempontjából, hogy lehetőleg minél kevesebb nem magyar maradjon magyar fennhatóság alatt és a Kárpát-medencei szlovákok, románok és délszlávok túlnyomó része Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság határai közé kerüljön. Ezen elveken túl **a szomszédos államok gazdasági, katonai érdekei** határozták meg az új magyar határvonal kijelölését: a hegyvidéki szlovák, ruszin, román, szerb lakosság élelmiszer- (főként kenyérgabona-) ellátásában meghatározó szerepet betöltő, döntően magyarlakta alföldi területek; továbbá a győztesek határ menti, egymás közötti (Magyarországot elkerülő) kommunikációjában kiemelkedő fontosságú vasútvonalak¹⁴ elcsatolása; a katonailag jól védhető, természeti objektumokhoz (pl. folyók, hegygerincek)¹⁵ igazodó államhatár kialakítása; az államhatárnak a fővárostól (pl. Belgrádtól) való távoli kijelölése (Edvi–Halász 1920). E szempontoknak a trianoni békediktátum során való érvényesítése (3,3 millió magyar anyanyelvű és lakóhelyének, többek között a Székelyföldnek és a Pozsonytól Szabadkáig 10–60 km szélességben húzódó, szinte homogén magyar etnikai területnek az elcsatolása) eredményeként született meg a jelen témánk szempontjából 1920 után fontos szerepet játszó Kárpát-medencei „**magyarkérdés**”.

A magyar revizionizmussal szemben 1920–1921-ben a „**kisantant**”-nak nevezett szövetségbe tömörülő utódállamok első alkotmányaikban egy és oszthatatlan nemzetállamnak nyilvánították magukat, és soknemzetiségű országaik széthullásától való félelmükben a kisebbségek mindenféle kollektív jogának érvényesítését (elsősorban az etnikai alapú területi autonómiára vonatkozókat) megtagadták. Központosító, etnikailag homogenizáló, asszimilációs politikájuk eredményeként nemhogy nem „helvetizálták” („svájciasították”, etnikai alapú kantonokba, autonóm régiókba szervezték) olykor etnikai mozaiknak tekinthe-

¹⁴ A hivatkozott főbb vasútvonalszakaszok a következők: Losonc–Feled–Bánréve–Rozsnyó; Torna–Szepsi–Kassa–Sátoraljaújhely–Csap–Beregszász–Királyháza–Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Nagyszalonta; Kürtös–Arad; Horgos–Szabadka–Zombor.

¹⁵ A hivatkozott főbb vízrajzi objektumok a következők: Dráva, Duna, Ipoly, Ronyva.

tő országrészeit, hanem hozzáláttak a (többnyire a magyar) múltból örökölt közigazgatási területi struktúra (tartomány-, megye-, járáshatárok) olyan átalakításához, hogy a „megbízhatatlan” etnikai kisebbségek (főként a magyarok) az új közigazgatási egységekben mindenhol (vagy minél több helyen) kisebbségbe kerüljenek (ha lehet úgy, hogy még a hivatalos nyelvhasználati joghoz szükséges 20%-os arányt se érik el). Ilyen, etnikailag manipulatív (a magyar etnikai településterületeket közigazgatásilag szétziláló) területfelosztási reform lépett életbe Csehszlovákiában 1923-ban és 1927-ben, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban 1923-ban és 1929-ben, Romániában 1925-ben, majd 1938-ban (Kocsis 1993; 2002; Molnár 1992).

Az elcsatolt, határvidéki magyar etnikai területek sorsának rendezését Magyarország és az utódállamok magyar kisebbségeinek vezetői alapvetően a területi revízióval (a Magyarországhoz való visszacsatolásban), az államhatárok megváltoztatásával remélték, de a két világháború közötti időszakban magyar részről felmerültek az etnikai alapú (magyar) területi autonómiára vonatkozó tervek is (Rónai 1937; Szvatkó 1937; Bárdi 2004; Molnár 2009).

A központosított csehszlovák és délszláv államban a „társnemzeteknek” ígért széles körű területi autonómia sem valósult meg 1918 és 1938 között, melyért különösen a szlovákok és a horvátok folytattak ádáz politikai küzdelmet. A történelmi Magyarország északkeleti hegyvidéki részén élő ruszinokat a csehek nem tekintették ugyan társnemzetnek, de lakóhelyükre az új Csehszlovákiának stratégiai szüksége volt,¹⁶ aminek érdekében az 1919. szeptember 10-i békeszerződésben (a Párizs környéki békékben egyedülálló módon) még azt is vállalta, hogy **Kárpátalján**ak (Podkarpatská Rus) széles körű területi autonómiát ígérjen (Pop 2005). A **szlovák és ruszin területi autonómia** megvalósítását Csehszlovákia két évtizedig, az utolsó pillanatig, 1938 októberéig halogatta, miután 1938. szeptember 29-én a müncheni egyezményben a német többségű Szudéta-vidéket, majd

¹⁶ Kárpátalja megszerzésére Csehszlovákiának Magyarország és Lengyelország szétválasztása és a magyarellenességben szövetséges Romániával való közvetlen kapcsolatának megvalósítása miatt volt elsősorban szüksége (Fedinec 2001).

1938. október 2-án a lengyel többségű, sziléziai Olza-vidéket (Zaolzie) már elvesztette.¹⁷

A szlovák és ruszin területi autonómia kivívása, a német, illetve lengyel többségű területeknek Német- és Lengyelországhoz való csatolása és a sikertelen komáromi magyar–cseh-szlovák tárgyalások¹⁸ után, 1938. november 2-án került sor az **első bécsi döntésre**, amelynek értelmében Cseh-Szlovákia 11 927 km² kiterjedésű, túlnyomóan magyarlakta, általa 1919-ben elfoglalt területet adott vissza Magyarországnak (Thirring et al. 1939).¹⁹ A fenti események, az államhatároknak a nyelvhatárokhöz való igazítása eredményeként Cseh-Szlovákia közel került ahhoz, hogy etnikai értelemben immár joggal hívhassa magát a csehek, szlovákok és ruszinok együttes nemzetállamának. A két évtizedes autonómia-küzdelmük során a csehekben csalódott szlovákokat és ruszinokat azonban a területi autonómia már nem elégítette ki. A hitleri Németország agresszív, világháborút kirobbantó külpolitikájának megfelelően, annak támogatásával 1939. március 14-én megtörtént a **Szlovák Köztársaság és Kárpát-Ukrajna** függetlenségének kikiáltása, ami a cseh-szlovák állam felbomlását jelentette, majd másnap a maradék cseh országrészek német megszállását eredményezte (Fedinec 2002). Ezt követően két hét alatt lezajlott a csehek által 1919-ben elfoglalt 12 146 km²-nyi (672 ezer, háromnegyed részben ruszin lakosságú) kárpátaljai és kelet-szlovákiai területnek – Németország által eltűrt – magyar visszafoglalása, a közös magyar–lengyel államhatár visszaállítása (Thirring 1939).

¹⁷ Szlovákia autonómiáját Zsolnán 1938. október 6-án kiáltották ki, az autonóm Kárpátalja kormányának kinevezéséhez a prágai kormány pedig 1938. október 11-én adta beleegyezését. A két tartomány autonómiájáról szóló alkotmánytörvényt a cseh-szlovák kormány 1938. november 22-én hagyta jóvá (Fedinec 2002).

¹⁸ Az 1938. október 9. és 22. közötti komáromi tárgyalásokon a cseh-szlovák delegáció október 12-én 1800 km², október 13-án 5405 km², október 22-én 11 300 km² 1919-ben elfoglalt terület visszaadását ajánlotta fel Magyarországnak. Jóllehet ez utóbbi ajánlat a bécsi döntőbírósi ítélet 95%-át képezte, a nyelvhatár menti, kiemelkedő fontosságú városok – Pozsony, Nyitra, Léva, Rimaszombat, Kassa, Ungvár, Munkács – hovatarozásával kapcsolatos nézeteltérések megakadályozták a közös megegyezést. Ennek megfelelően Bécsben a német és olasz döntéshozók (Ribbentrop és Ciano) tulajdonképpen csak a néhány vitás város hovatarozásáról döntöttek, hiszen a túlnyomórészt magyarlakta rurális térség visszaadását maga Cseh-Szlovákia ajánlotta fel 1938. október 22-én (Rónai 1989: 166–181).

¹⁹ A visszaadott területen 1 041 401 lakos élt, akiknek 84,4%-a vallotta magát magyarnak, 11,9%-a pedig szlováknak (Thirring et al. 1939: 3, 12).

A **horvátok** az Osztrák–Magyar Monarchia magyar felében (Transzlajtánia, Magyar Birodalom) élvezett széles körű területi autonómiájukat (Horvát-Szlavónország) az 1918. december 1-jén létrejött, szerb irányítású **Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban** elveszítették. Ennek megfelelően a két világháború között elkeseredett küzdelmet²⁰ folytattak a szerb szupremáciával szemben elvett területi autonómiájuk, egyenrangúságuk visszaszerzéséért (Csuka 1995). A szomszédos Ausztria német bekebelezését (1938. március 12.), Csehszlovákia felbomlását (1939. március 14.) és Albánia olasz lerohanását (1939. április 7.) követően, a második világháború előestéjén, az utolsó pillanatban sikerült az egyre inkább elszigetelődő Belgrádnak a horvátokkal megegyeznie (Cvetković–Maček-egyezmény, 1939. augusztus 24.)²¹ és megadni nekik az 1918-ban elveszített autonóm Horvát-Szlavónország helyett az immár Dalmáciát és Nyugat-Hercegovinát is magában foglaló autonóm **Horvát Bánságot** (Banovina Hrvatska, 65 456 km², 4 millió lakos), mely Jugoszlávia horvátainak 88%-át tömörítette.²² A két évtizedes ádáz politikai küzdelemben a szerbekkel való együttélésből kiábrándult horvátokat már nem elégítette ki a területi autonómia, melyet a teljes függetlenség felé vezető út első mérföldkövének tekintettek.

A második világháború során, Franciaország német elfoglalása, Besszarbia szovjet birtokbavétele (1940. június 28.) után stratégiaileg meggyengült **Románia** és a területi revíziók miatt erősebbé vált Magyarország között az **erdélyi kérdés** miatt háborús konfliktus alakult ki. A sikertelen Turnu Severin-i tárgyalások (1940. augusztus 16–24.) után a magyar–román háború elkerülése érdekében a náci Németország és Olaszország felajánlotta a döntőbíráskodást,

²⁰ Ez a küzdelem Stjepan Radić, a Horvát Parasztpárt (Hrvatska seljačka stranka, HSS) elnöke megölését (1928) követően oly méreteket öltött, ami a szerb királyi diktatúra bevezetéséhez, még fokozottabb nemzeti elnyomáshoz vezetett.

²¹ Az egyezmény 1939. augusztus 26-án vált királyi kormányrendeletté (*Politika* 11220., 36., [27. 08. 1939], 2).

²² A Horvát Bánság népessége az 1931-es jugoszláv népszámlálás adatai szerint 4 007 227 fő volt, akiknek 69,8%-a volt horvát, 18,9%-a szerb, 3,6%-a bosnyák. Az anyanyelvi és vallási adatokból számított etnikai kategóriák: horvát = római katolikus szerb-horvát anyanyelvű; szerb = ortodox/pravoszláv szerb-horvát anyanyelvű; bosnyák = muzulmán szerb-horvát anyanyelvű (*Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichten Angaben der Zählung von 1931*. Wien: Publikationsstelle, 1943).

melyet a román, majd a magyar fél is elfogadott (Rónai 1989). A **második bécsi döntés** (1940. augusztus 30.) értelmében Románia az általa 1918–1919-ben elfoglalt területekből 43 104 km²-nyi területet („Észak-Erdély”) adott vissza Magyarországnak (Thirring 1940). Erdély megosztása eredményeként a magyar fél 2,6 millió lakost (csaknem 1,3 millió nem magyart) kapott, míg a román fél 3,3 millió lakost (köztük 1,1 millió nem román) tarthatott meg (Varga 1992).²³

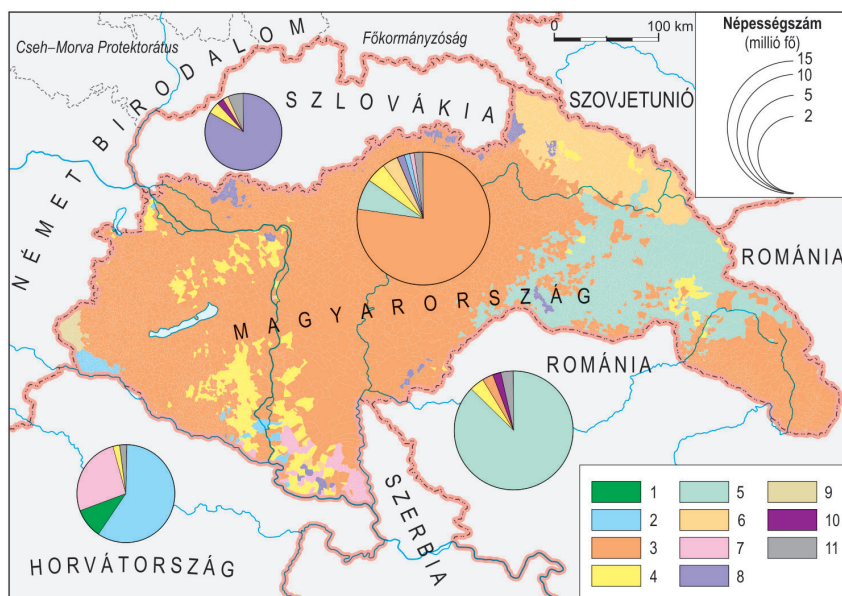
1941. március 27-én, a németbarát és a háromhatalmi egyezményhez csatlakozott Cvetković-kormányt megdöntő államcsínyt követően Hitler elrendelte **Jugoszláviának** a szomszédok bevonásával való **elfoglalását**. A német és olasz csapatok 1941. április 6-án kezdték meg a politikai szempontból rendkívül labilis helyzetű ország viszonylag gyors lerohanását, mely hivatalosan az április 17-i szerb fegyverletétellel fejeződött be. Közben április 10-én Ante Pavelić horvát usztasa poglavnik (nemzetvezető) Zágrábban kikiáltotta a **Független Horvát Államot** (Nezavisna Država Hrvatska, NDH),²⁴ ami Jugoszlávia felbomlását jelentette. A Szerémség, Bánság és Szerbia németek által történt elfoglalásának napján (április 11.) a magyar csapatok bevonultak a gyakorlatilag senki földjévé vált, a szerb csapatok által 1918-ban elfoglalt, magyar relatív többségű Baranyába és Bácskába. A tengelyhatalmak az 1941. április 24-i bécsi konferencián osztották fel az elfoglalt Jugoszlávia területét. Magyarország megtarthatta a visszafoglalt Bácskát és Baranyát, valamint megkapta az 1919-ben elveszített szlovén többségű Muravidéket és a szinte teljes egészében horvátok lakta Muraközt. Ezzel Magyarországhoz 11 475 km²-nyi, egymilliónyi (39%-ban magyar) lakosságú terület tért vissza (Schneider 1941; Fogarasi 1944) (6. ábra).²⁵ A volt dél-magyarországi Bánság jugoszláviai része – részben a várható magyar és ro-

²³ Az 1941-es (1930-as) népszámlálások szerint a magyarok és románok aránya a következőképpen alakult: Észak-Erdélyben 52,1% (42,1%) magyar, 41,5% (48,7%) román anyanyelvű; Dél-Erdélyben 68,3% (64,3%) román, 10,9% (14%) magyar etnikumú (Varga 1992).

²⁴ A Független Horvát Állam területe 102 725 km²-re (főként a történelmi Horvát-Szlávonországra, Bosznia-Hercegovinára és Dalmácia olaszok által meg nem szállt részére) terjedt ki. 5,6 milliónyi lakosságából 52,5% volt római katolikus (túlnyomórészt horvát), 32% ortodox (szerb) és 13% muzulmán (bosnyák) (Klemenčić 1992).

²⁵ A visszatért délvidéki terület (1 030 027 főnyi) népességének anyanyelvi megoszlása a következő volt: 39% magyar, 17,2% német, 15,4% szerb, 10,3% horvát, 6,3% szlovén, 6,1% bunyevác (Fogarasi 1944).

mán katonai összeütközést megelőzendő – német katonai igazgatás alá került, elméletileg Szerbia részeként.

6. ábra: Magyarország és szomszédságának etnikai térképe (1941)

Jelmagyarázat: 1 = bosnyákok; 2 = horvátok, bunyevácok, sokácok; 3 = magyarok; 4 = németek; 5 = románok; 6 = ruszinok; 7 = szerbek; 8 = szlovákok; 9 = szlovének; 10 = zsidók (etnikai értelemben); 11 = egyéb etnikai csoportok

Az 1938–1941 közötti területi revíziók eredményeként a **Magyar Királyságnak** sikerült az 1918 után elveszített területeinek 41,5%-át visszaszereznie, aminek köszönhetően kiterjedése 171 753 km²-re, népességszáma 14,7 millióra nőtt.²⁶ A területnövekedéssel sikerült ugyan a Kárpát-medencei 12 milliónyi magyarság²⁷ 95,2%-át a magyar államon belül tömöríteni, de ennek az volt az ára, hogy a kisebbségek aránya 1930 és 1941 között Magyarországon 7,9%-ról 22,5%-ra, lélekszáma közel 3,3

²⁶ A Magyar Királyság (Horvát-Szlavónország nélküli) területe és lakossága 1910-ben 282 870,5 km², illetve 18 264 533 fő, 1930-ban 93 073 km², 8 688 319 fő (Lókkös 2000), 1941 végén 171 753 km², 14 683 323 fő (Thirring 1942; Fogarasi 1944).

²⁷ Magyarok a Kárpát-medencében 1941 körüli népszámlálások szerint: Magyarország 11 365 ezer, román Dél-Erdély 363 ezer, Bánság szerb része 102 ezer, Független Horvát Állam 59 ezer, Szlovákia 46,7 ezer, volt osztrák Burgenland 2 ezer (a szerbiai és horvátországi adatok a szerző becslései).

millióra nőtt (Fogarasi 1944). Az ismét soknemzetiségűvé vált magyar állam csupán a több mint félmillió **ruszin** kisebbség esetén fontolta meg (történelmi²⁸ és földrajzi okok miatt) az etnikai alapú területi autonómia (Kárpátaljai Vajdaság) megvalósítását, melyet mint törvénytervezetet a felterjesztő Teleki Pál miniszterelnök 1940. augusztus 5-én belpolitikai és katonai szempontok miatt kénytelen volt visszavonni (Fedinec 2001). A teljes körű autonóm státus helyett a **Kárpátaljai Kormányzóság**²⁹ területén a magyar vármegyéktől független közigazgatási kirendeltségek jöttek létre, ahol a ruszint a magyar mellett második államnyelvvé tették (Botlik 2005).

Az 1945 és 1989 közötti időszak

A második világháború végén, a frontátvonulásokat követő hatalomváltások után az 1938–1941 közötti területi revíziók érvényüket veszítették, amit magyar vonatkozásban az **1947. február 10-i párizsi békeszerződés** szentesített.³⁰ A háború idején náci vazallus Szlovákia és Horvátország függetlenségének megszüntetése árán 1945-ben újjáélesztették a cseh irányítású **Csehszlovákiát** és a szövetségi állammá átalakított **Jugoszláviát**. A ruszin-ukrán többségű **Kárpátalját** az 1945. június 29-i csehszlovák–szovjet megegyezés értelmében a **Szovjetunióhoz** csatolták.³¹ Az 1920-ban kijelölt magyar–román államhatárt

²⁸ Történelmi előzménynek a kárpátaljai ruszin területeknek a korábbi magyar és cseh-szlovák időszak legvégén, rövid ideig élvezett területi autonómiája számított: Ruszka Krajna (Magyarország, 1918. december 21. – 1919. március 20.), Kárpát-Ukrajna (Cseh-Szlovákia, 1938. október 11. – 1939. március 14.).

²⁹ A Kárpátaljai Kormányzóság (Ungi, Beregi, Máramarosi közigazgatási kirendeltségek) területe 11 583 km², 1941-beli lélekszáma 621 976 volt, közülük 77,4% vallotta magát ruszin anyanyelvűnek (Thirring 1942; Fogarasi 1944).

³⁰ Az 1947. évi XVIII. törvény. A békeszerződés Oroszvár, Horvátjárfalu és Dunacsún községeknek a Pozsony biztonsága miatt aggodó Csehszlovákiához való csatolásával 65 km²-rel tovább csökkentette a trianoni Magyarország területét.

³¹ Az 1944 októberében szovjet megszállás alá került Kárpátalja a magyar fennhatóság megszünte után – a nemzetközi jog szerint – ismét Csehszlovákia részévé vált ugyan, de már moszkvai forgatókönyv szerint megindult a terület szovjet bekebelezésének előkészítése. Egy átmeneti államalakulat (Kárpátontúli Ukrajna) nevében Munkácson 1944. november 26-án a helyi ukrán népi bizottságok kimondták a terület „újraegyesülését” Szovjet-Ukrajnával (Tóth 1993). A Kárpátontúli Ukrajna mint közigazgatási, „állami” formáció léte 1946. január 22-én ért véget, amikor a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége a szovjet Ukrajna részeként létrehozta a Kárpátontúli területet (Zakarpatszkaja oblaszty) (Oficinszkij 2010).

visszaállították, majd a szovjet politikai zsarolás tárgyává tett, 1944. november 12/14. és 1945. március 9/13. között szovjet ellenőrzés alá helyezett **Észak-Erdélyben** is helyreállt a román közigazgatás (Vincze 1994).³²

A hatalomváltásokkal összefüggésben hatalmas méretű **kényszermigrációk** zajlottak le. Az evakuálás, elmenekülés és vérbosszú által megtizedelt **német** és **magyar** lakosságot Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Romániában háborús bűnbaknak, kollektív háborús bűnösnek, a megszállók kiszolgálóinak tekintették, és azonnal megindult teljes, illetve részleges eltávolításuk (elűzésük, deportálásuk) főként a stratégiai jelentőségű határvidékekről (Kocsis 1992; 1999).³³ A „kedvező” történelmi pillanatot kihasználva azonnal megindult a németek, magyarok helyére az adott ország **államalkotó nemzeti tagjainak** (pl. szlovákok, ukránok, románok, szerbek, montenegróiak) – főként az agrárreformok kereteibe ágyazott – szervezett **betelepítése**, mely a (főként határvidéki és városi) népesség etnikai összetételének alapos átformálását, nemzeti-szociális célokat szolgált, és a jövőbeni esetleges újabb magyar területi revíziós követeléseket kívánta lehetetlenné tenni (Kocsis 1999). Az általános kisebbségellenes légkör és az „anyaországok” etnikai koncentrációs, homogenizációs törekvései következtében fokozódott a kisebbségeknek a nemzetállamaikba való migrációja, mely minden országban az államalkotó nemzet arányának tetemes növekedését, a korábban szinte homogén magyar népességű határvidéki területeken – a szlovák, ukrán, román, szerb kolonizáció révén – jelentős etnikai „felhígulást”, az **őshonos és jövevény lakosság tömeges keveredését**, így az interetnikus feszültségek növekedését okozta. A kényszermigrációk ellenére a Magyarországgal szomszédos országok területén 1945 után is még körülbelül **3 millió**

³² A sajátos állampolitikai vákuumban lévő, magyar igazgatás alatt már nem, román igazgatás alatt még nem álló Észak-Erdélyben a magyar lakosság a szovjet fennhatóság négy hónapja alatt jelentős lépéseket tudott tenni a még ma is csak remélt nemzeti önkormányzatiság felé (Molnár 1993). A román közigazgatás Észak-Erdélybe való visszatérését Sztálin a kommunista Petru Groza 1945. március 6-i, miniszterelnökké való kinevezése után engedélyezte (Vincze 1994).

³³ A Kárpát-medencéből 1944 után kb. egymillió német „tűnt el” (elmenekült, evakuálták, deportálták, megölték): pl. Vajdaságból és Horvátországból 336 ezer, a tágan értelmezett Erdélyből 274 ezer, Magyarországról 255 ezer, Szlovákiából 120 ezer (Kocsis 1992; Czibulka et al. 2004). Az 1944–1950 között a szomszéd államokból Magyarország mai területére menekült, költözött, deportált magyarok száma 230–300 ezer között lehetett (Stark 1989; Kocsis 1992).

fős, felerészben a határvidéken élő **magyar kisebbség maradt**, amelynek településterülete vegyesebbé vált ugyan, de elvileg továbbra is lehetővé tette az etnikai alapú területi autonómia esetleges megvalósítását.

A Szovjetunió befolyása (többnyire katonai ellenőrzése) alá került Kárpát-medence országában (Ausztriát kivéve) 1945 és 1948 között **szovjet típusú kommunista államigazgatási rendszerek** épültek ki, melyek a későbbi évtizedekben is (az egyébként is kisebbségellenes közhangulatban) lehetetlenné tették az etnikai alapú, tényleges területi önrendelkezés megvalósítását. Ettől függetlenül meg kell említeni, hogy az 1945-ben „szövetségi népköztársaság”³⁴ formájában újjászülető, Josip Broz Tito vezette Jugoszlávia a területi decentralizációval, a köztársasági autonómiával, minden egyes délszláv nemzet (horvát, macedón, montenegrói, muszlimán/bosnyák, szerb, szlovén) identitásának, egyenjogúságának elismerésével és elvi garantálásával gyökeresen eltérő létfeltételeket biztosított az állam minden nem szerb etnikumának a két világháború közötti, központosított, szerb irányítású Jugoszláviához képest. A már a népfelszabadító háború idején (1943-ban) megígért autonóm tartományi státust a **Vajdaság** kommunista Jugoszlávia megalakulása idején, 1945. november 29-én kapta meg.³⁵ **Regionális autonómiát** a „Vajdaságnak” (1918-ig Dél-Magyarországnak, Délvidéknek) nevezett, közép-európai terület történelmi múltja, az itteni szerbek erőteljes regionális öntudata, sajátos kulturális különállása, etnikai tarkasága miatt kapott. Mindez persze nem jelentette az itteni kisebbségek (főként az akkor még 429 ezer fős ottani magyarok) etnikai alapú területi önkormányzatának megvalósulását, hiszen a kényszermigrációk következtében a Vajdaság 1945 után már abszolút szerb többségűvé vált (1948: 50,6%; 2011:

³⁴ Tito az 1946. január 31-i alkotmányban a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot (szovjet mintára) 6 köztársaságra (Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Macedónia és Szerbia) osztotta fel. A belső, köztársasági határokat túlnyomórészt a történelmi hagyományok alapján húzták meg néhány kivételtől eltekintve. Kivételnek számított a később vitásnak tekintett közös szerb–horvát köztársasági határ, melyet 1945-ben két terület, Baranya (1948: 35,1% horvát, 21,4% szerb) és a Szerémség keleti és középső részének (1948: 70% szerb, 14,6% horvát) cseréjével a Duna és a szerémségi szerb–horvát etnikai határ mentén jelöltek ki.

³⁵ A Szerbián belüli Vajdaság Autonóm Tartomány megalakítását a Demokratikus Szövetségi Jugoszláv Köztársaság jajcei megalakulása idején (1943. november 29.) határozták el, amit pontosan két évvel később ugyanott a kommunista Jugoszlávia szentesített.

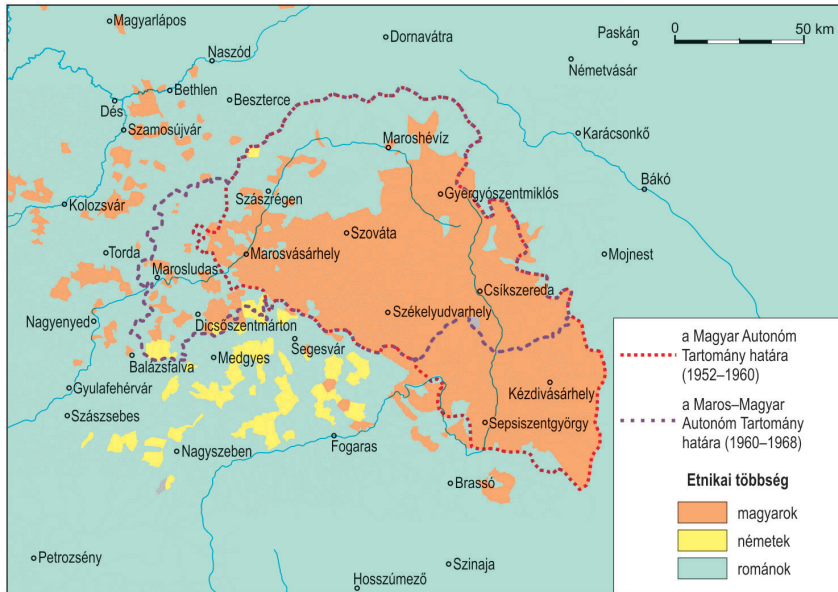
66,8%). Maga a regionális autonómia is csupán az 1974. február 21-i új alkotmány után kezdett igazán (csaknem a tagköztársaságok önrendelkezésének szintjén) kiteljesedni (Strugar 1976).

A Kárpát-medencében etnikai alapú területi autonómia a 20. század második felében csupán egy rövid időre (1952–1960/68 között) jött létre **Románia** közepén. A Szovjetunió (pontosabban Sztálin), amit az általa bekebelezett Kárpátalján nem valósított meg, és Csehszlovákiától sem várt el, azt 1952-ben megkövetelte (a nem szláv és vele 1941–1944 között hadban álló) Romániától: a magyar területi autonómia megvalósítását (Bottoni 2008). Az **1952.** szeptember 24-én elfogadott új román alkotmány **Magyar Autonóm Tartomány** (MAT) néven (szovjet utasításra, kényszerűségből) hozta létre ezt a 13 550 km² kiterjedésű, Marosvásárhely székhelyű, 10 rajonból álló, 731 ezer (77%-ban magyar) lakosságú közigazgatási egységet.³⁶ A tartomány területe a történelmi Székelyföld³⁷ magyarlakta részein kívül (gazdasági és közlekedési okok miatt) kiterjedt román többségű tájakra is (pl. a Maroshévíz és Szászrégen közötti Maros-völgy, Görgény-vidék). A MAT ugyan magában foglalt 565 ezer magyart, de határain kívül rekedt az erdélyi magyarok 63,7%-a (közel egymillió fő), akiknek kisebbségi jogai (a MAT létrehozásához való hivatkozással) egyre inkább sérültek, nyelvhasználatuk egyre jobban visszaszorult. A szovjet nyomás Sztálin halálát (1953) követő csökkenése, a levert 1956-os magyar forradalommal és szabadságharcral kapcsolatos erdélyi magyar szimpátia, a feléledő, határon átívelő magyar nemzeti szolidaritás miatt a román kommunista nemzetállam egyre inkább fokozta a magyarokra nehezedő politikai nyomást, és korlátozta a MAT jogkörét. **1960.** december 24-én a tartomány átszervezése (és átnevezése: **Maros-Magyar Autonóm Tartomány**, MMAT) során, gazdasági okokra hivatkozva, Brassó tartományhoz csatolták a háromszéki magyar rajonokat, ugyanakkor idekapcsolták a Marosvásárhely vonzáskörzetébe tartozó, román többségű Marosludas

³⁶ A MAT létrehozásáról formailag a 331/1952. IX. 21-es törvényerejű rendelet gondoskodott. A tartomány lakosságának nemzetiségi megoszlása az 1956. február 21-i népszámlálás szerint: 731 387 lakos, ebből 565 510 magyar (77,3%), 146 830 (20,1%) román, 11 108 (1,5%) cigány.

³⁷ A Torda és Nagyenyed között elterülő történelmi Aranyosszék természetesen nem volt része a MAT-nak.

és Dicsőszenmárton rajonokat (Elekes 2011) (7. ábra). A román nemzetállam az átszervezéssel nem csupán a tartomány területét és nemzetiségi összetételét³⁸ alakította át a magyarok számára rendkívül hátrányos módon, hanem felgyorsította a „kulturális üvegházként” működő magyar területi autonómia intézményes háttérének elsorvasztását is (Bottoni 2008). Az egyre leplezetlenebbé váló román nemzetépítő, etnikai homogenizáló politika egyik állomásaként a formálissá vált (sokak szerint egyébként is csak nemzetiségpolitikai kirakatnak, magyar gettónak tekintett) autonóm tartományt a megyerendszert visszaállító törvény, 1968. december 19-i elfogadásával **szüntették meg**.

7. ábra: A Maros–Magyar Autonóm Tartomány és környékének etnikai térképe (1966)

Jugoszlávia tényleges föderalista átalakítása, a szerb érdekek közvetlen érvényesítési lehetőségeinek beszűkülése, Szerbia korábbi dominanciájának csökkenése – különösen Tito halálát (1980) követően – rendkívül megnövelte a privi-

³⁸ Az 1960 végi átszervezés miatt változó területű tartományban a magyarok aránya az 1956. és 1966. évi népszámlálások között 77,3%-ról 60,2%-ra csökkent (a románoké 20,1%-ról 36,8%-ra nőtt).

legizált helyzetüket természetesnek tartó szerbek elégedetlenségét. Különösen sérelmezték, hogy az etnikai, történeti szempontból különleges helyzetű területek közül csupán a szerbiai Koszovó és Vajdaság tartományok kaptak autonómiát, de a horvátországi szerb többségű területek (pl. Krajina) nem. Mindezt a háborúban magukat győztesnek, békében vesztesnek tekintő szerbek nagy kudarcként élték meg. Így az 1980-as évek közepétől kezdve egyre hevesebbé vált az 1974-es alkotmány elleni szerb támadás. Slobodan Milošević vezetésével a szerbek fenyegetettségerzetének mesterséges felkeltése után „**össz-szerb mozgalom**” bontakozott ki, melynek eredményeként a szerb hatalmi koncentrációt szolgáló, ún. „antibürokratikus forradalom” során, **1988–1989**-ben névlegessé tették (tulajdonképpen **felszámolták**) a **Vajdaság**³⁹ és **Koszovó autonómiáját**.

Az 1989 utáni időszak

Európa volt szocialista országaiban, így a Kárpát-medencében is 1989-ban kezdődött a politikai, gazdasági, társadalmi **rendszerelváltás** (rendszerváltozás), melynek során megindult a kommunista rendszer lebontása és a nyugati típusú parlamenti demokráciák és a piacgazdaság alapjainak lerakása. E folyamat legfontosabb állomásának az 1990-ben megrendezett szabad, többpártrendszerű választások számítottak, melyeken (különösen az etnikailag vegyes összetételű országokban) az erős nemzeti retorikájú (sokszor nacionalista) pártok nagy sikert arattak (Weilguni et al. 1991).

A volt szovjet érdekszféra országaiban lezajló, a rendszerelváltás irányába mutató, egymást is erősítő események (pl. forradalmak, többpárti választások, a politikai-gazdasági rendszer átalakításának megkezdése, a szövetségi tagállamok függetlenedési törekvései) nagy hatást gyakoroltak a **jugoszláviai** nemzetek, nemzetiségek politikai magtartására is. A volt kommunista körök internacionalista köntösüket hirtelen nacionalistára cserélve „nemzetmentő” politikálásba kezdtek. Az új, 1990. évi horvát alkotmány államalkotó nemzet-

³⁹ A Vajdaság autonómiáját az 1988. október 5–6-án Újvidéken megszervezett államcsíny, ún. „joghurtforradalom” után tették névlegessé (1989. július 5.).

nek már csak a horvátokat ismerte el, a korábbi társnemzetet, a szerbeket már nemzeti kisebbségként kezelte, és nem tette lehetővé számukra (sem) az etnikai alapú területi autonómia létrehozását (Silber–Little 1995). A felháborodott, Szerbia által manipulált horvátországi szerbek az autonómiáról való népszavazásuk után **1990.** szeptember 30-án kikiáltották a Knin székhelyű **Krajinai Szerb Autonóm Területet** (Srpska Autonomna Oblast [SAO] Krajina) az akkor még Jugoszláviához tartozó Horvátország keretein belül. A szerb–horvát konfliktus eszkalálódásával, háborúvá fajulásával a szerbek **1991.** április 2-án jelentették be a Horvátországtól való elszakadásukat és a Szerbiához való csatlakozásukat, majd december 19-én kikiáltották a független **Krajinai Szerb Köztársaságot** (Republika Srpska Krajina, RSK) (Dakić 1994). A nem csupán a szűken vett Krajinát (a többségében addig szerbek lakta Észak-Dalmácia, Lika, Kordun, Báni végvidék / Banovina / Banija), hanem Szlavónia egyes nyugati részeit és Horvátország Duna melléki területeit (Baranya, Nyugat-Szerémség) is magában foglaló, nemzetközileg el nem ismert szerb államalakulat Horvátország területének több mint negyedét (kb. 15 000 km²) foglalta el (Baletić et al. 1994) (8. ábra).⁴⁰ 1992-ben, rendkívül megkésve, Horvátország felkínálta ugyan a krajinai szerbeknek (a Glinai és Knini járásokra kiterjedő) területi autonómiát,⁴¹ de azt akkor a terület birtokában a szerbek már nem tartották kielégítőnek. A horvát–szerb frontvonal többé-kevésbé változatlan maradt 1995. május elejéig, amikor is a horvát hadsereg visszafoglalta a nyugat-szlavóniai Okučani vidékét („Bljesak” [‘villám’] hadművelet), majd 1995. augusztus 4–8. között Észak-Dalmácia, Lika, Kordun és a Báni végvidék / Banovina / Banija területét („Oluja” [‘vihar’] hadművelet), ahonnét több mint 200 000 szerb menekült Szerbia felé, akiknek egy kis része (az 1998-ig ENSZ–szerb ellenőrzés alatt maradt)

⁴⁰ A szerbek által ellenőrzött területnek 1991-ben 549 083 (52,4% szerb, 37,1% horvát nemzetiségű) lakosa volt. A krajinai szerb hatóságok szerint 1993 júniusában a terület már csak 433 595 (91% szerb, 7% horvát) lakosnak adott otthont (Republika Srpska Krajina [specijalni prilog], Vojaska [Beograd], Br. 11. mart, 1994).

⁴¹ Az 1992. december 30-i, a megyerendszert visszaállító horvát közigazgatási reform kínálta fel a különleges önkormányzatot (autonómiát) a szerb többségű, Glina és Knin központú járásoknak (térsegeknek), melyet az emberi jogokról, szabadságról és az etnikai, nemzeti közösségek kisebbségi jogairól szóló alkotmánytörvény (1992. június 6., V. fejezet) szavatolt.

Baranyában, Kelet-Szlavóniában és a Nyugat-Szerémségben települt le.⁴² Ezzel megszűnt a Krajinai Szerb Köztársaság, és a tömeges kényszeremigrációk miatt teljesen szétzilálódott a horvátországi szerbek 1995-ig még etnikailag többnyire egységes településterülete és jövőbeli reménye egy etnikai alapú területi autonómiára.

8. ábra: Horvátország pannon területeinek etnikai térképe és a szerb–horvát frontvonal (1991)
Jelmagyarázat: 1–5 = a Krajinai Szerb Köztársaság részei

Szerbiában a miloševići rezsim a tartományi autonómiák névlegessé tételét az államhatalom olyan „dekoncentrálásával” próbálta ellensúlyozni, mely a miniszterelnök által kinevezett vezetők irányította körzetek (*okrug*)⁴³ 1991-es létrejöttét eredményezte (Jordan 2010). A **Vajdaság**ban hét (Belgrádból irányított) körzetet hoztak létre úgy, hogy a Tisza menti magyar etnikai területet közigazgatásilag háromfelé darabolták (Újvidék, Szabadka és Nagyikinda körzeteihez csatolták). Mellesleg ugyanígy jártak el a szandzsáki muzulmánok, bosnyákok etnikai területével is. Koszovó elvesztése és Milošević bukása után a szerb kor-

⁴² A horvátországi szerbek száma (aránya) a háborús migrációk és az asszimiláció következtében 1991 és 2011 között 581 663-ról (12,2%) 186 633-ra (4,4%) zuhant.

⁴³ A Belgrádot is magában foglaló 30 szerbiai okrug az 1991. július 24-i törvénynek köszönhetette létét (törvény a területi szerveződésről és helyi önkormányzatról).

mányok 2002-től fokozatosan megkezdték a Vajdaság 1988 után elveszett autonómiájának helyreállítását. A hat hivatalos nyelvvél rendelkező tartomány jelenleg is érvényben lévő, széles körű önkormányzatot biztosító alapokmánya 2010. január 1-től lépett életbe, melyet a szerb parlament 2009. november 30-án fogadott el. Az 1995-ös tömeges szerb menekülthullám miatt immár kétharmadában szerb többségű tartomány autonómiájának helyreállítása a legnagyobb kisebbség, a vajdasági **magyarok** érdekét is szolgálta, de önazonosságuk megőrzése érdekében már 1992-ben megalkották (a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége) az etnikai alapú területi autonómiát is magában foglaló háromszintű önkormányzati modellt⁴⁴ (Gerencsér–Juhász 2001; Surányi 2001). A választási koalíciót alkotó magyar pártok a személyi elvű autonómia mellett továbbra is célul tűzik ki egy magyar többségű multietnikus régió, a Tisza közelében elhelyezkedő, magyar többségű nyolc község (*opština*) regionális önkormányzatának (**Magyar Autonóm Körzet, Magyar Körzeti Önkormányzat**) létrehozását (Surányi 2001; Gábrity Molnár 2009). Ez a vajdasági magyarok közel 60%-át tömörítő, tervezett autonóm körzet 327 ezer lakosú lenne, akiknek 53%-a lenne magyar, 24,4%-a szerb, 5,5%-a horvát, 8%-a ismeretlen nemzetiségű (2002). A területi autonómiát még nem, de a személyi elvű, széles körű kulturális autonómiát⁴⁵ a vajdasági magyarságnak (a Kárpát-medencei jelentős lélekszámú magyar közösségek közül elsőként⁴⁶) – főként a Vajdasági Magyar

⁴⁴ A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) magyarkanizsai kongresszusán (1992. április 25.) elfogadott „Memorandum a Szerb Köztársaságban élő magyarok önkormányzatáról” szerint: 1. Személyi önkormányzat (vezető testülete a Magyar Nemzeti Tanács), 2. Területi önkormányzat (magyar többségű községek/opštinák együttese: Magyar Autonóm Körzet), 3. Helyi önkormányzat (az etnikai tömbön kívül lévő, magyar többségű települések önkormányzata).

⁴⁵ A vajdasági magyar kulturális autonómia legfőbb letéteményese, az itteni magyarság országos kisebbségi önkormányzati szerve, a Magyar Nemzeti Tanács alapvetően a 2002. február 26-án elfogadott, „a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságának védelméről” szóló törvénynek, a 2000 óta tartományi kormánypártnak számító Vajdasági Magyar Szövetség érdekérvényesítő képességének, a vajdasági (töbnyire toleráns) politikai kultúrának, hagyományoknak, a többségi és kisebbségi politikuskok között kialakult bizalmi viszonyoknak köszönheti létét (Korhecz 2009; 2010).

⁴⁶ Ha a kis magyar közösségeket is számításba vesszük, kulturális autonómiával legrégebben a szlovéniai, muravidéki magyarság rendelkezik. Csúcsszervük a Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség (MMÖNK, 1989), melynek jogelődje 1975-ben jött létre (Gerencsér–Juhász 2001).

Szövetségnek (VMSZ) köszönhetően – sikerült megvalósítania (Gábrity Molnár 2009; Korhecz 2009; 2010).

A kommunizmus bukása után a népes magyar kisebbségi közösségek nem csupán a soknemzetiségű hajdani Jugoszlávia területén, hanem a magát egységes nemzetállamnak tekintő mai Ukrajna, Szlovákia és Románia területén is létrehozták önálló (kulturális, politikai) szervezeteiket,⁴⁷ melyek szinte azonnal megfogalmazták – önálló jogalanyiságuk kinyilvánításaként – különféle önrendezési és autonómiakonceptióikat (Ríz 2000).

Kárpátalja még a Szovjetunió része volt, mikor a **Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség** (KMKSZ) 1989-ben állást foglalt a Beregszász székhelyű magyar autonóm körzet létrehozásáról (Botlik–Dupka 1993). Ugyanakkor a tartomány őshonos szláv népessége, a szovjet fennhatóság idején önálló nemzeti létükben felszámolt, elukránosított **ruszinok**⁴⁸ (pontosabban a Kárpáti Ruszinok Társasága) megkezdték reménytelennek tűnő küzdelmüket Kárpátalja (Kárpát-Ukrajna) 1938–1939-ben élvezett autonómiájának helyreállításáért, mely helyi szinten is rendkívül heves vitákat váltott ki. Az alapvetően Ukrajna függetlenségének kérdésében kiírt, 1991. december 1-i népszavazáson a helyi lakosság túlnyomó többsége Kárpátalján a terület különleges önkormányzati státusát (78%), a **Beregszászi járásban** pedig a magyar autonóm körzet (MAK) létrehozását (81,4%)⁴⁹ is támogatta, de mindennek semmilyen politikai következménye nem lett, mert Kijev (a nacionalista erők nyomására) mindkét autonómiatörekvést mereven elutasította (Osztapec 2010). A fiatal ukrán nemzetállam egységét az 1996. június 28-án elfogadott alkotmánya is kinyilvánította, mely orosz nyomásra csak a Krími Autonóm Köztársaság létét volt kénytelen el-

⁴⁷ A legelső, már 1989-ben létrejött magyar kisebbségi érdekvédelmi szervezetek a következők voltak: szovjet Ukrajnában a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ, 1989. február 26.), Csehszlovákiában a Független Magyar Kezdeményezés (FMK, 1989. november 18.), Jugoszláviában a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK, 1989. december 18.), Romániában a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ, 1989. december 25.) (Szarka 2008b).

⁴⁸ A 2001-es népszámlálás idején Kárpátalján a lakoságnak már csak 0,8%-a (10 090 fő) vallotta magát ruszin nemzetiségűnek (1941-ben a ruszin anyanyelvűek aránya 58,9% [502 ezer fő] volt).

⁴⁹ A kárpátaljai magyarok közel 38%-át tömörítő Beregszászon és járásában az 1989-es népszámlálás idején a lakoságnak már csupán 66,9%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek.

ismerni. Az etnikai alapú területi autonómia ukrán elutasítása miatt a KMKSZ 2000-től kezdve egy olyan, Beregszász székhelyű **Tisza-melléki járás** (*rajon*) kialakítását kezdeményezi, ahol a magyarok alkotnák a lakosság többségét (72%) úgy, hogy az a kárpátjai magyarok háromnegyedét magában foglalná. A szovjet időszakból származó, több mint fél évszázada változatlan határokkal létező járáshatárok megváltoztatásának egy esetleges, jövőbeli ukrán közigazgatási reform idején lehetne esélye, akkor is csak az etnikai szempontoknak a magyarok számára kedvező figyelembevételére esetén.

A **szlovákiai** magyar pártok részéről is több autonómiakonceptió, törvénytervezet született az 1990-es években, melyek közül legkorábban (1991-ben) és legmarkánsabban az **Együttélés** Politikai Mozgalom fogalmazta meg igényét a területi autonómiára. Ezek a törekvések a szlovákiai magyar képviselők és polgármesterek 1994. január 8-i **komáromi nagygyűlésén** érték el csúcspontjukat, és kaptak széles körű országos publicitást (*Az önkormányzat...* 1994; Gerecsér–Juhász 2001; Molnár 2009). Az Együttélés itt bemutatott és jóváhagyott tervezete két változattal (egy összefüggő vagy három magyar többségű régióval) számolt, attól függően, hogy országosan kevés vagy nagyszámú régión nyugvó területfelosztást fogadtak volna el a közelgő közigazgatási-területi reform során. Az első esetben egy 8245,3 km² területű, a magyar államhatárhoz tapadó, kb. 824 ezer (61,5%-ban magyar) lakosú régió⁵⁰ jött volna létre (Oriskó 1993; Duray et al. 1994; Kocsis 2002). A második változat szerint a már ismertetett magyar többségű régió három részre oszlott volna: 1. Nyugaton Pozsony és Ipolyság között (525 ezer fő, 63,1% magyar), 2. Középen Ipolyság és Kassa között (239 ezer fő, 54,2% magyar), 3. Keleten Dél-Zemplénben és az Ungvidéken (59 ezer fő, 77,3% magyar). Az etnikai alapú területi autonómiára, közigazgatási reformra vonatkozó magyar tervek mind a szlovák politika, mind a szlovák társadalom széles rétegei rendkívül éles elutasítással, olykor szinte

⁵⁰ Az így eltervezett régió etnikai földrajzi szempontból sem számított egyedülállónak Európában, hiszen az olaszországi Trentino-Alto Adige régió Dél-Tirol (Südtirol, Alto-Adige) nevű, 430 ezer lakosú autonóm tartománya is nyugat-keleti irányban elnyúlt szalagként tapad az anyaországhoz (Ausztriához), és az itteni németek/osztrákok aránya a tartományon belül (64,9 %) is kísérletes módon hasonlított a magyarok az Együttélés által tervezett dél-szlovákiai régióban meglévő arányához (61,5%).

hisztérikusan reagáltak (Bakker 1997; Fazekas 2009). A magyar és cseh fenntartóság idején autonómiájukért, függetlenségükért több mint egy évszázadig küzdő szlovákok körében (részben a ruszinokhoz, ukránokhoz is hasonlóan) az autonómia szó, a belső területi önrendelkezésre való törekvés egyet jelent a függetlenség felé vezető út első állomásával, a nyílt állampolgári hűtlenséggel, szecesszionizmussal. Ennek megfelelően nem hatott meglepetésként, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács a „Szlovák Köztársaság területi-közigazgatási rendjéről” szóló 1996. évi 221. sz. törvényében olyan ma is érvényes közigazgatási beosztást valósított meg, mely a magyar pártok elképzeléseinek szinte tökéletes ellentétét képezi. Az új kerület- (*kraj*) és járás- (*okres*) határok a dél-szlovákiai (rendkívüli irredenta veszélyforrásként kezelt) magyar településterületet teljesen széttagolták, hogy a magyarok szinte minden közép- és magasabb szintű közigazgatási egység népességében kisebbségbe kerüljenek, és ezáltal meghiúsítsák a magyar területi önkormányzati törekvéseket (Kocsis 2002; Hamberger 2008). Az 1998-ban kormánypárttá vált **Magyar Koalíció Pártja** (MKP) az új helyzetben a politikai alkudozások eredményeként már lemondott az etnikai alapú területi autonómiáról, de kezdetben még törekedett a fentiekben ismertetett közigazgatási törvény felülvizsgálatára. Ennek során az Együttélés-féle tervhez képest már rendkívüli engedményeket téve csak egy „**Dunamente (Komaárom)**” nevű, 602 ezer lakosú, 55,2%-ban magyar többségű, Somorja és Ipoly-ság közötti, nyugati **régió** létrehozására törekedett. Az ország éléskamrájának számító, a bőszi vízi erőműnek és a mohi atomerőműnek is otthont adó, magyar többségű régió tervét a szlovák kormány (csakúgy, mint az ellenzéki nacionalista pártok) „szakmailag megalapozatlannak” és az egységes szlovák nemzetállam területi épségére nézve veszélyesnek tartotta, és mereven elutasította. Azóta a reménytelennek vélt magyar területi autonómia kérdése a szlovákiai magyar pártok részéről teljesen háttérbe szorult, a hangsúly inkább a civil kezdeményezésekre helyeződött át (Commora Aula).

A Magyarország határain túli legnagyobb magyar közösség, az akkor több mint 1,6 milliónyi erdélyi magyarság a román forradalom végén, **1989.** december 25-én hozta létre egységes érdekvédelmi szervezetét, a **Romániai Magyar Demokrata Szövetséget** (RMDSZ). A rendkívül sokszínű mozgalomban 1992-

re a kisebbségi jogokat Románián határozottan számonkérő, nyíltan autonómiát követelő, a külföldi nyomásgyakorlás kedvező hatásában is bízó politikai irányzat kerekedett felül, mely a romániai magyarság társnemzeti státuszának, autonómiájának és a kisebbségi törvény követelésében is megnyilvánult (Bárdi 2008). Ekkor fogadták el a „Nyilatkozat a nemzeti kérdésről” című dokumentumot (**Kolozsvári nyilatkozat, 1992.** október 25.), mely az elmúlt két évtized erdélyi magyar autonómiatörekvései motorjának fogható fel (Bakk 2012). Ekkor készültek az első, háromlépcsős autonómiamodellek, melyek magukban foglalták a területi autonómia (a helyi magyar többségű önkormányzatok szabad társulásán alapuló „Magyar Nemzeti Közösségi Régió”) igényét is (Csapó 2003; Gerencsér–Juhász 2001; Bognár é. n.). Az 1996-ban kormányzati pozícióba került RMDSZ-en belül az autonómia elérését hosszabb folyamatnak tekintő „mérsékelt” és a „radikálisabb” („autonomista”) irányzat közötti konfliktusok 2003-ban már oda vezettek, hogy az utóbbiak vezető egyéniségei kifejezetten a magyarság autonómiatörekvéseinek közképviselésére létrehozták az **Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács** (EMNT) nevű civil szervezetet, majd hasonló céllal, de már csak a Székelyföldre fókuszálva a **Székely Nemzeti Tanácsot** (SZNT).⁵¹ A Székelyföld SZNT által 2003-ban kidolgozott autonómiastatútumát 2004-ben a román képviselőház és szenátus is határozottan elutasította. A módosított, immár a kormány tagjának számító RMDSZ által 2005-ben újra benyújtott, a **Székelyföld autonómiájára vonatkozó törvénytervezet**et a román képviselőház néhány hónap múlva, a szenátus 2012. szeptember 25-én utasította vissza. A tervezet szerint a „**Székelyföld Autonóm Terület**” 9980 km² kiterjedésű, nyolc székre osztott,⁵² 809 ezer össznépességű, 76%-ban magyarok által lakott régió lett volna, mely alapvetően a mai Hargita és Kovászna megyéket, illetve a mai Maros megyéből jórészt a történelmi Marosszéket foglalta volna

⁵¹ A területi autonómiáért nyíltan küzdő, mielőbbi eredményeket elérni kívánó MNT Tőkés László és Fejes Anzelm elnöklétével 2003. április 25-én Székelyudvarhelyen, az SZNT Csapó I. József elnöklétével 2003. október 16-án Sepsiszentgyörgyön jött létre. Az RMDSZ-ből kiválók 2008-ban hozták létre a Magyar Polgári Pártot, 2011-ben az Erdélyi Magyar Néppártot.

⁵² Kézdi-, Orbai-, Sepsi-, Csík-, Udvarhely-, Gyergyó-, Maros-, Miklósvár-Bardócszék.

magában.⁵³ A statútum parlamenti elutasítása után az SZNT 2006. december és 2008. február között – kezdeményezésének alátámasztására, de a hatóságok által törvénytelennek minősített – népszavazást szervezett a Székelyföldön, melynek eredményeként a szavazók 99,3%-a mondott igent a régió területi autonómiájára.⁵⁴ Az erdélyi magyarság területi autonómiával kapcsolatos törekvését szokás a remélt székelyföldi autonómiával azonosítani, és kevésbé ismert, hogy az EMNT támogatta egy **Partiumra** (főként Észak-Biharra, a Szilágyságra és Nyugat-Szatmárra) kiterjedő **magyar autonóm terület** tervének kidolgozását is (Szilágyi–Csomortányi 2010). A magyar államhatárhoz tapadó, a románok szemében fokozott irredenta veszélyforrást is jelentő, jórészt magyar–román vegyes lakosságú régióra többféle terv készült, melyek közül a legnagyobb területű 349 ezer lakosnak (191 ezer [54,5%] magyarnak és 130 ezer [37,1%] romának) adna otthont, és magában foglalná Szatmárnémeti, Nagykároly, Szilágysomlyó, illetve Margitta városokat is. A tervezet még nem került be a román köztudatba, egyelőre csak a partiumi magyarságot szoktatja a szülőföldjükön elképzelhető területi autonómia gondolatához.

Az etnikai alapú területiautonómia-tervekkel kapcsolatos sorozatos kudarcok következtében az RMDSZ az ország 1998-ban létrehozott tervezési régióinak átalakításával, a 2007-es EU-s parlamenti választások előtt tett javaslatot a Maros, Hargita és Kovászna megyéket egyesítő (tulajdonképpen egy székelyföldi) régió kialakítására (Csutak 2007; Szilágyi 2010). Javaslatát Románia közigazgatási átszervezésére a 2010-ben létrehozott elnöki szakértői bizottsággal való tárgyalások idejére is fenntartotta (15 régió, ebből egy magyar többségű).

A romániai, ukrainai és szlovákiai magyar autonómia-törekvések eddigi kudarcára alapján elmondható, hogy mind a többségi nemzetnek, mind a magyar

⁵³ Vonzáskörzeti megfontolások alapján a román többségű, hajdan Székelyföldhöz tartozó Bodza-vidéket a tervezők átengednék Brassó megyének, a székelyföldi múlttal nem rendelkező, román többségű Maroshévízt és környékét viszont a régióhoz csatolnák, csakúgy mint a Szászrégen déli szomszédságában, illetve Baróttól nyugatra fekvő magyar településeket (*Székelyföld Autonómia Statútuma*. <https://www.sznt.org/hu/dokumentumok/statutum/8-szekelyfoeld-autonomia-statutuma> [2021. 03. 27.]).

⁵⁴ A 461 566 szavazásra jogosult székelyföldi lakos közül 52,98% vett részt a referendumon (www.sznt.org).

félnek változtatnia kellene az álláspontján. A román, ukrán, szlovák döntéshozóknak be kellene látniuk, hogy a területi autonómia nem merénylet a szuverenitás ellen, és nem vezet feltétlen az elszakadáshoz, hanem sikeres működése esetén az integráció és konfliktuskezelés egyik hatékony formája. A jelenleg súlyosan megosztott magyar kisebbségi politikusoknak is tudomásul kellene venniük, hogy az autonómia nem varázsszer, nem érhető el egyoldalú deklarációkkal, megvalósításához (többek között) a többségi nemzet irányában egységes fellépés, ugyanakkor bizalmi légkör kialakítása, tehát hosszú idő, türelem, és politikai bölcsesség szükséges (Salat 2004).

A Kárpát-medencei etnikai alapú területi autonómiák jelenlegi földrajzi lehetőségei

Az etnikai alapú területi autonómiák (vagy legalább a nemzeti kisebbségek által többségében lakott helyi önkormányzatok regionális társulásainak) létrejöttéhez és sikeres működéséhez a szükséges politikai feltételek, történeti hagyományok, szerencsés körülmények (Ghai 2002) mellett a már jelzett etnikai földrajzi-demográfiai feltételek meglétére van szükség (a kisebbség a számbeli, demográfiai többség; településterülete viszonylag összefüggő és kellően nagy, gazdaságilag életképes). Ez utóbbi feltételeknek jelenleg csupán az előző fejezetben már említett **szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági magyar etnikai terület** felel meg (9. ábra). Az egy évszázada még több százezres lélekszámú, Kárpát-medencei kisebbségek közül a kényszermigrációk miatt a németek (1944–1950) és szerbek (1991–1995) esetében ma már nem jöhet szóba az önrendelkezés e formája.

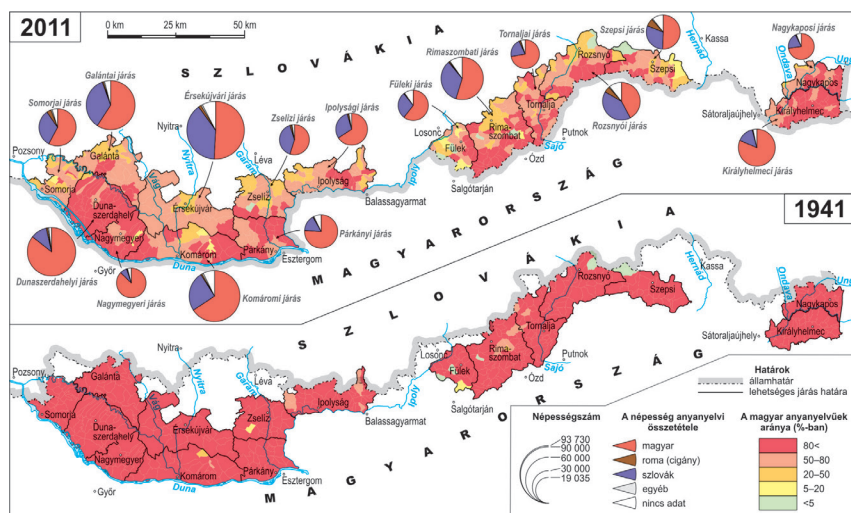

9. ábra: Földrajzilag elképzelhető etnikai alapú területi autonómiák a Kárpát-medencében
Jelmagyarázat: 1 = bosnyákok, muszlimánok; 2 = csehek; 3 = horvátok, bunyevácok, sokácok; 4 = lengyelek; 5 = magyarok; 6 = németek, német nyelvű osztrákok; 7 = romák (cigányok); 8 = románok; 9 = szerbek; 10 = szlovákok; 11 = szlovének; 12 = ukránok; 13 = egyéb etnikai csoportok

Szlovákia mai területén az elmúlt évszázadban a csehszlovák (1993-tól szlovák) nemzetállam építésével összefüggő kényszermigrációk, asszimilációs folyamatok és a magyarellenes közhangulat eredményeként folyamatosan csökkent a magukat magyarnak vallók, magyarként nyilvántartottak száma és aránya.⁵⁵ Ettől függetlenül a magyarok túlnyomó többsége az ország déli területein, a magyar határ közelében többé-kevésbé összefüggő településterületet képez, ahol 2011-ben még 414 városban és községben alkották a helyi lakosság anyanyelvi többségét. Szlovákia jelenlegi 79 járása közül a feltűnően magyarellenes közigazgatási reformok (1960, 1996) óta mindössze kettő magyar többségű (Komárom, Dunaszerdahely) (Kocsis 2002). A természetes vonzáskörzetek (Michniak 2006; Halás–Klapka 2012), a történelmi hagyományok és az etnikai

⁵⁵ Szlovákia mai területén a magukat magyarnak vallók száma (a: anyanyelv; n: nemzetiség): 1910-ben 880 851 (a), 1930-ban 585 434 (n), 1991-ben 567 296 (n), 2011-ben 458 467 (n).

viszonyok figyelembevételével Szlovákiában jelenleg 16 olyan járás lenne kialakítható, ahol a magyar anyanyelvűek alkotnák a lakosság többségét (10. ábra).⁵⁶ Közülük már mindegyik volt az elmúlt évszázadban járási vagy megyeszékhely (Kocsis 2002). A szlovák–magyar határ közelében sorakozó e járasok közül nyugaton 9, középen 5, keleten 2 alkotna olyan társulást („**Dél-szlovákiai Autonóm Régió**”), melynek összlakossága meghaladná a 680 ezer főt, akik közül 63,5% (432 ezer) lenne magyar, 27,9% (190 ezer) szlovák, 1,6% (11 ezer) pedig roma (cigány) anyanyelvű (1. táblázat).⁵⁷ Ezen az elképzelt régió kívül a szlovákiai magyaroknak mindössze 15%-a maradna, akiknek jelentős része a szlovák–magyar nyelvhatár 1945-ig magyar, azóta dominánsan szlovák többségű városaiban (Szenc, Vágsellye, Léva, Losonc, Kassa) és Pozsonyban él.

10. ábra: A magyarok aránya a földrajzilag elképzelt „Dél-szlovákiai Autonóm Régió” területén (1941, 2011)

⁵⁶ Somorja/Šamorín, Dunaszerdahely / Dunajská Streda, Nagymegyér / Veľký Meder, Galánta/Galanta, Komárom/Komárno, Érsekújvár / Nové Zámky, Párkány/Štúrovo, Zseliz/Želiezovce, Ipolyság/Šahy, Fülek/Filakovo, Rimaszombat / Rimavská Sobota, Tornaľa/Tornaľa, Rozsnyó/Rožňava, Szepsi / Moldava nad Bodvou, Királyhelmeç / Kráľovský Chlmec, Nagykapos / Veľké Kapušany.

⁵⁷ 1941-ben ezen a területen 571 ezer lakos élt, akiknek 95,5%-a (545 ezer) volt magyar és 3,3%-a (19 ezer) szlovák anyanyelvű.

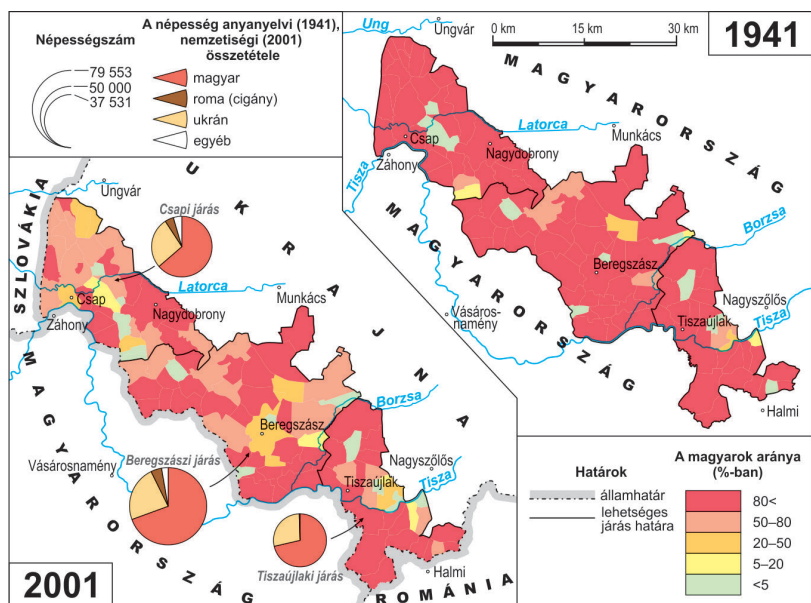
1. táblázat: A népesség anyanyelvi összetétele a földrajzilag elképzelhető „Dél-szlovákiai Autonóm Régió” területén (1941–2011)

év	össz- népesség	magyarok	szlovákok	romák (cigányok)	egyebek	magyarok	szlovákok	romák (cigányok)	egyebek
	száma					aránya (%-ban)			
1941	571 198	545 481	18 854	3 433	3 430	95,5	3,3	0,6	0,6
2001	681 148	473 912	184 556	10 142	12 538	69,6	27,1	1,5	1,8
2011	680 493	432 445	189 719	11 196	47 133	63,5	27,9	1,6	7,0

Forrás: A magyar (1941) és szlovák (2001, 2011) népszámlálások anyanyelvi adatai

Az **ukrajnai Kárpátalján** a magyarok száma az elmúlt fél évszázadban az elvándorlás ellenére sem csökkent drámai módon (1959: 146 ezer, 1979: 158 ezer, 2001: 152 ezer). A terület 13 járása közül a magyarok csupán a **Beregszászi** járásban képeznek többséget, ahol (Beregszász várossal együtt) a kárpátaljai magyaroknak csupán 35,6%-a él. A természetes vonzáskörzeti és etnikai viszonyokat figyelembe véve szükséges lenne a 60 éve változatlan járáshatárokat felülvizsgálni, és a magyar–ukrán határhoz simuló magyar településterületen indokolt lenne alapvetően az Ungvári járásból egy 49 ezer lakosú **Csapi** járást, a mai Nagyszőlősi járásból pedig egy 38 ezer lakosú **Tiszaújlaki** járást leválasztani (II. ábra).⁵⁸ Az így létrejövő három abszolút magyar többségű járás társulásával létrejövő terület („**Tisza menti Autonóm Körzet**”) együttes népessége meghaladná a 165 ezer főt, akiknek 68,2%-a lenne magyar, 25,5%-a ukrán, 3,9%-a roma (cigány), 1,7%-a orosz nemzetiségű (2. táblázat). E járásokon kívül a kárpátaljai magyaroknak csupán negyede maradna, főként a magyar–ukrán nyelvhatár közelében fekvő városokban (Ungvár, Munkács, Nagyszőlős) és a Felső-Tiszavidéken (pl. Visk, Técső, Aknaszlatina).

⁵⁸ E járások népességszáma meghaladná a ma is létező Nagybereznai, Perecsenyi, Volóci járásokét. Az így létrejövő határ menti járások a következők lennének: Csapi járás (48 907 lakos, 63,7% magyar, 27,1% ukrán); Beregszászi járás (79 553 lakos, 69,4% magyar, 23,3% ukrán); Tiszaújlaki járás (37 531 lakos, 71,4% magyar, 28,1% ukrán).

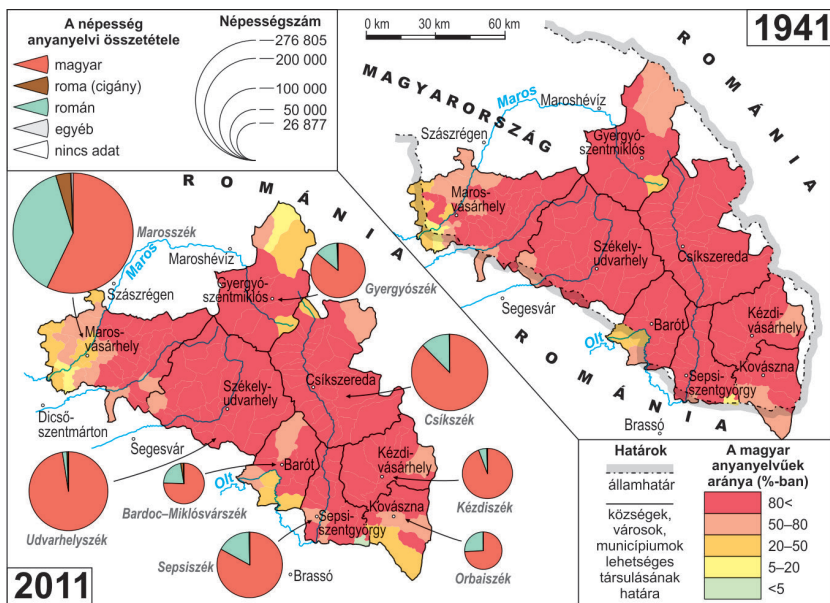
11. ábra: A magyarok aránya a földrajzilag elképzelhető, kárpátaljai „Tisza menti Autonóm Körzet” területén (1941, 2001)

2. táblázat: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi összetétele a földrajzilag elképzelhető, kárpátaljai „Tisza menti Autonóm Körzet” területén (1941–2001)

év	össz-népesség	magyarok	ukránok	oroszok	romák (cigányok)	egyebek	aránya (%-ban)				
							magyarok	ukránok	oroszok	romák (cigányok)	egyebek
1941	123 758	113 466	8 375		47	1 870	91,7	6,8	0,0	1,5	
1989	169 275	115 211	42 884	4 648	4 900	1 632	68,1	25,3	2,7	2,9	0,4
2001	165 991	113 175	42 377	2 850	6 497	3 657	68,2	25,5	1,7	3,9	0,7

Forrás: A magyar (1941), szovjet (1989) és ukrán (2001) népszámlálások anyanyelvi (1941) és nemzetiségi (1989, 2001) adatai

A romániai magyarság szinte teljes egésze az 1918-ig Magyarországhoz tartozó területeken, a tágabb értelemben vett **Erdélyben** él, ahol az elmúlt közel négy évtized alatt – főként a felgyorsult elvándorlás miatt – lélekszámuk rohamosan csökkent (1977: 1,7 millió, 2002: 1,4 millió, 2011: 1,2 millió). Jelenleg az erdélyi magyarok közel fele a Székelyföldön, csaknem ötöde a Partium északnyugati részén él, míg harmada szórványban küzd a nemzeti-nyelvi fennmaradásáért. Az 1968-as közigazgatási reform óta a 16 erdélyi megye közül csupán Hargita és Kovászna magyar többségű. A jelenlegi 1192 erdélyi municípium, város és kom-muna (község) közül 2011-ben 214 volt magyar anyanyelvi többségű. Az etnikai alapú területi önrendelkezés lehetősége a Kárpát-medencei kisebbségek lakta területek közül a demográfiai, gazdasági, történeti háttérrel figyelembe véve az erdélyi Székelyföld esetében a legkézenfekvőbb. Az itt élő magyar (székely) lakosság a 14. századtól 1876-ig (illetve 1952–1960/68 között) rendelkezett ilyen területi önkormányzatisággal. A Székelyföldnek nevezett történeti-etnikai régió domináns magyar etnikai jellege a 13. századtól napjainkig változatlan. A helyi önkormányzati határokat érintetlenül hagyva, a vonzáskörzeti, etnikai viszonyokat és a történelmi hagyományokat figyelembe véve Hargita, Kovászna és Maros megyék magyar többségű városainak, kommunáinak társulásával elképzelhető egy olyan önkormányzati régió („**Székelyföldi Autonóm Régió**”) létrejötte, mely 750 ezer (76,5%-ban magyar, 21,5%-ban román anyanyelvű) lakosnak nyújtana otthont (12. ábra; 3. táblázat). A városok, kommunák társulásával létrejövő terület az 1876-ig létező székely székekhez (Székelyföldhöz) képest nem foglalná magában a román többségű Bodza- és Békás-vidéket, Maroshévízt és környékét, de részét képezhetnék a szomszédos magyar többségű kommunák.

12. ábra: A magyarok aránya a földrajzilag elképzelhető „Székelyföldi Autonóm Régió” területén (1941, 2001)

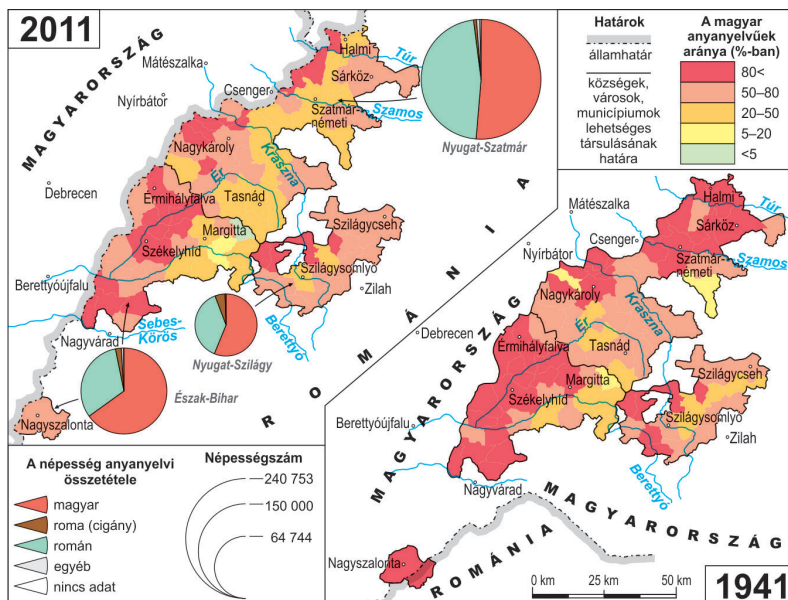
3. táblázat: A népesség anyanyelvi összetétele a földrajzilag elképzelhető „Székelyföldi Autonóm Régió” területén (1941–2011)

év	össz-népesség	magyarok	románok	romák (cigányok)	egyebek	aránya (%-ban)			
						magyarok	románok	romák (cigányok)	egyebek
1941	615 945	558 911	43 592	8	13 434	90,7	7,1	0,0	2,2
2002	806 153	618 753	173 865	12 367	1 168	76,8	21,6	1,5	0,1
2011	750 117	573 724	161 357	12 571	2 465	76,5	21,5	1,7	0,3

Forrás: A magyar (1941) és román (2002, 2011) népszámlálások anyanyelvi adatai

Románia és az ún. Partium (románul Crişana, Maramureş) északnyugati részén, Bihar, Szatmár és Szilágy megyék területén a vonzáskörzeti és etnikai szempontok alapján elképzelhető 86 (túlnyomórészt magyar többségű) város

és kommuna társulása („**Partiumi Autonóm Körzet**”), ahol 430 ezer (56%-ban magyar, 41,1%-ban román, 1,9%-ban roma [cigány] anyanyelvű) lakos élvezhetné a területi alapú önrendelkezést (13. ábra; 4. táblázat). Ez a régió hozzávetőlegesen megegyezne azon képviselőházi választókörizetek együttes területével, ahol 2012. december 9-én is magyar párt nyerte el a választók többségének bizalmát.⁵⁹ A nevezett székelyföldi és partiumi területeken kívül az erdélyi magyarok harmada maradna, főként a nagyvárosokban (pl. Kolozsvár 49 ezer, Nagyvárad 46 ezer, Brassó 16 ezer, Temesvár 15 ezer, Nagybánya 14 ezer) és az Erdélyi-medencében (pl. Kalotaszeg, Aranyosszék, Küküllő-vidék), ahol főként a helyi és személyi elvű autonómia segíthetné etnikai önazonosságuk megőrzését.

13. ábra: A magyarok aránya a földrajzilag elképzelhető „Partiumi Autonóm Körzet” területén (1941, 2001)

⁵⁹ RMDSZ-jelölt győzelmét eredményező képviselőházi választókörizetek Bihar megyében Székelyhid (Săcueni), Margitta (Marghita), Szatmár megyében Nagykároly-Tasnád (Carei-Tășnad), Sárköz (Livada), Szilágymegyeben Szilágycseh (Cehu Silvaniei).

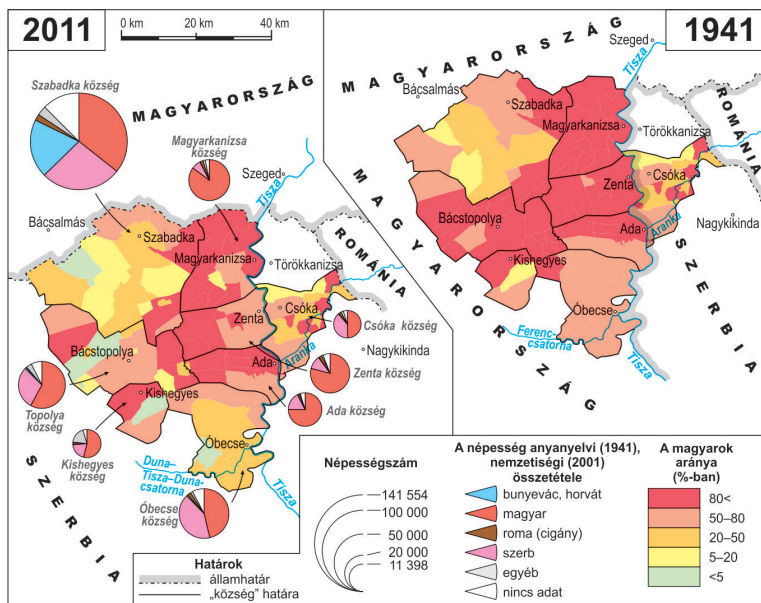
4. táblázat: A népesség anyanyelvi összetétele a földrajzilag elképzelhető „Partiumi Autonóm Körzet” területén (1941–2011)

év	össz- népesség	magyarok	románok	romák (cigányok)	egyebek	magyarok		románok		romák (cigányok)		egyebek	
						száma				aránya (%-ban)			
1941	430 790	324 945	92 839	2 275	10 731	75,4	21,6	0,5	2,5				
2002	470 046	257 758	196 508	8 656	7 124	54,9	41,8	1,8	1,5				
2011	429 528	240 671	176 336	8 012	4 509	56,0	41,1	1,9	1,0				

Forrás: A magyar (1941) és román (2002, 2011) népszámlálások anyanyelvi adatai

A **szerbiai** magyarság szinte teljes egésze (251 ezer fő) a **Vajdaság** Autonóm Tartomány területén él, ahol 8 kommunában (kb. járás nagyságú „községben”) alkotja a helyi népesség többségét. Ezek a magyar–szerb határ és a Tisza közelében, Szabadka és Zenta vonzáskörzetében található közigazgatási egységek önkéntes társulásukkal létrehozhatnának egy **„Észak-bácskai Autonóm Körzetet”**, melynek 301 ezer lakosa lehetne, akiknek 50,4%-a lenne magyar, 25,8%-a szerb és 9,5%-a bunyevác, horvát (14. ábra; 5. táblázat).⁶⁰ A vajdasági magyaroknak 40%-a (100 ezer fő) jöllehet ezen a területen kívül rekedne, de etnikai identitásuk megőrzését a már megvalósult kulturális (személyi elvű) autonómiájuk, országos kisebbségi önkormányzati szervük, a Magyar Nemzeti Tanács már most is segíti.

⁶⁰ 1941-ben ezen a területen 327 ezer lakos élt, akiknek 74%-a (242 ezer) volt magyar, 11,5%-a (38 ezer) bunyevác, horvát és 10,1%-a (33 ezer) szerb anyanyelvű.

14. ábra: A magyarok aránya a földrajzilag elképzelhető „Észak-bácskai Autonóm Körzet” területén (1941, 2001)

5. táblázat: A népesség anyanyelvi, nemzeti összetétele a földrajzilag elképzelhető „Észak-bácskai Autonóm Körzet” területén (1941–2001)

év	össz-népesség	magyarok	szerbek	bunyevácok, horvátok	egyebek	magyarok		egyebek	
						száma	aránya (%-ban)	száma	aránya (%-ban)
1941	327 028	241 998	32 908	37 658	14 464	74,0	10,1	11,5	4,4
2002	327 031	173 279	79 774	34 540	70 524	53,0	24,4	10,6	12,0
2011	301 305	151 999	77 679	28 678	42 949	50,4	25,8	9,5	14,3

Forrás: A magyar (1941) és szerb (2002, 2011) népszámlálások anyanyelvi (1941) és nemzeti (2002, 2011) adatai

Összegzés

Az elmúlt évtizedekben világszerte egymás után létrejövő területi (különösen az etnikai alapú) autonómiák mint a kisebbségvédelem legfejlettebb eszközei és a kisebbségek belső önrendelkezésének legmodernebb formái nem számítanak újdonságnak a magyar állam történelmi területén, a Kárpát-medencében. Uralkodóink saját birtokaikon a 13. századtól adtak katonai szolgálatok fejében különböző etnikai csoportoknak (pl. szászok, székelyek, románok, kunok, jászok, szerbek) ilyen területi önkormányzatot, melyek többsége egészen a 19. század második feléig fennállt. A középkor végétől az ország etnikai arculatát jelentősen átformáló népmozgalmi és háborús okok következtében a nemzeti kisebbségek aránya a 18. század végére, a modern nemzetek és a nacionalizmus kialakulásának kezdetére, a II. József-féle németesítő, felvilágosult abszolútizmus idejére megközelítette az ország népességének kétharmadát (a 15. század végén még csak minden harmadik lakos volt nem magyar). A kisebbségek demográfiai súlyuk, politikai öntudatuk, a magyar nacionalizmus által is kiváltott (de a Habsburg Birodalom által tüzelt) nacionalizmusuk fokozatos növekedésével a 19. század derekától egyre határozottabban követelték önálló politikai nemzeti mivoltuk és etnikai alapú területi autonómiájuk elismerését, megvalósítását.

A kiegyezést (1867) követően az Osztrák–Magyar Monarchiában gyakorlatilag belső önrendelkezést kapó magyar állam ugyanezt a jogot tagadta meg (a horvátoktól eltekintve) saját területén a nemzetiségektől. Az elutasítás oka ugyanaz volt, mint a mindmáig etnikailag-politikailag egységes nemzetállamot építeni kívánó országok esetében is: rettegés a kisebbségek elszakadási törekvéseitől, az állam területi integritásának megbomlásától, az örök életűnek remélt államhatárok megváltozásától. Sajnálatos, hogy a Szent István korától a 19. századig az etnikai-nyelvi tolerancia terén (az etnikai alapú területi autonómiák létrehozásával is) példamutató magyar állam a korszellemnek engedve, a francia államnemzeti eszme ábrándját követve a 19. század második felétől olyan hibát követett el a nemzetiségek (többek között) etnikai-területi önrendelkezési óhajának megtagadásával, mely a kisebbségek elidegenedését, az első

világháború után kiválását, végeredményben az évezredes haza állami széthullását eredményezte.

1918 végén a soknemzetiségű Habsburg Birodalom helyén soknemzetiségű, közepes méretű „nemzetállamok” jöttek létre, melyek határait Magyarország rovására úgy húzták meg, hogy többnyire határvidékeiken több millió magyar került fennhatóságuk alá. Területi integritásuk védelme érdekében a szomszéd államok nem csupán a harmadrendűként kezelt magyar kisebbségek, hanem a másodrendűnek tartott „társnemzeteik” (pl. szlovákok, ruszinok, horvátok) autonómiaköveteléseit is elutasították, teljesítésüket a második világháború előtti pillanatokig halogatták.

Az 1938–1944 közötti időszakban a Harmadik Birodalom (hódító céljai érdekében) a Kárpát-medence térségében is kihasználta a két világháború között elnyomott nemzetek, kisebbségek elkeseredését, sikeresen alkalmazva a „divide et impera” ősi római elvét. A korábbi uralkodó nemzetek (csehek, románok, szerbek) országait az új határokkal visszaszorította etnikai törzsterületükre, a szlovákokat, horvátokat „függetlenséggel ajándékozta meg”, a magyaroknak pedig engedélyezte a területi nemzetegyesítést, az 1919-ben elveszített magyarlakta területek visszacsatolását.

A második világháború után a Szovjetunió befolyása (többnyire katonai ellenőrzése) alá került Kárpát-medence országaiban (Ausztriát kivéve) szovjet típusú kommunista államigazgatási rendszerek épültek ki, melyek a későbbi évtizedekben is (az egyébként is kisebbséggellenes közhangulatban) lehetetlenné tették az etnikai alapú, tényleges területi önrendelkezés megvalósítását. Efelé mutattak az 1944–1950 közötti kényszermigrációk is, melyek a németek szinte teljes egészének eltávolításával, a magyar kisebbségek meggyengítésével, hatalmas méretű szlovák, ukrán, orosz, román, szerb kolonizációval jelentős mértékben átformálták a régió etnikai térszerkezetét. A szocialista évtizedekben területi autonómiaként csak a jugoszláviai Vajdaság tartós (1945–1989) és a romániai Magyar Autonóm Tartomány ideiglenes (kikényszerített, 1952–1960/68 közötti) léte említhető meg.

A délszláv háborúk idején felvillant a horvátországi szerb Krajina területi autonómiája, majd függetlenedése is, hogy 1995-ben végérvényesen a történel-

mi múlt részévé váljon. A rendszerváltozást követő években a Kárpát-medence jelentős magyar kisebbségei kidolgozták többnyire háromlépcsős autonómia-koncepcióikat. Azok keretében azonnal megfogalmazták, gyakran törvénytervezetként be is nyújtották területi önrendelkezésre vonatkozó elképzeléseiket, melyeket a szlovák, ukrán, román, szerb fél azonnal (esetenként többször) visszautasított.

A társadalmi-gazdasági rendszerváltozás (1990–), a világgazdasági válság (2008–) okozta sokkhatás, a jólét hiánya, a fokozódó társadalmi polarizáció, a korábbi erős központi hatalom megszűnése, a demokratikus civil társadalom hagyományának hiánya, a nagyszámú etnikai és nemzeti kisebbség léte és bizonyos keserű történelmi tapasztalatok miatt a politika a Kárpát-medence országaiban is gyakran nyúl a nacionalizmus fegyveréhez. A nacionalista erők gyakran provokálják a kisebbségeket, különösen, ha azok nagy létszámúak és viszonylag kompakt etnikai területen élnek, hogy bizonyítsák a kisebbségek léte jelentette (gyakran irredenta) veszélyt. Az itteni kormányok a gazdasági-politikai nehézségek következtében inkább az állami funkciók központosítására törekednek, mint a regionális hatalommegosztásra, főként nem az etnikai alapú területi autonómiák megvalósítására, melyet az államalkotó nemzetek az állam területi integritása elleni nyílt támadásként értékelnek. E tekintetben a sikeres, pozitív európai példák helyett a sikertelenek (pl. Koszovó, Abházia, Dél-Oszétia, Karabah, Krím) tanulságait hangsúlyozzák.

A Kárpát-medencében az etnikai alapú területi önrendelkezés földrajzi, demográfiai feltételei a szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi (székelyföldi és partiumi), illetve vajdasági magyar nemzeti közösségek lakóhelyeinek többsége esetében adottak. A politikai feltételek a fentiekben vázolt okok miatt rövid és középtávon – gyakran még a helyi önkormányzatok társulásának megvalósítási kísérlete esetében is –, úgy tűnik, egyelőre még hiányoznak.

Irodalom

- Ackrén, Maria (2009): *Conditions for Different Autonomy Regimes in the World*. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Az önkormányzat... (1994): *Az önkormányzat az önrendelkezés alapja. A szlovákiai magyar választott képviselők és polgármesterek országos nagygyűlésének hiteles jegyzőkönyve. Komárom, 1994. január 8.* Komárom: Komáromi Lapok – Szinnyei.
- Bakk Miklós (2012): Az autonómia kronológiája. *Erdélyi Napló*, XXII. évf., 43. sz., 8–9.
- Bakker, Edwin (1997): *Minority conflicts in Slovakia and Hungary?* Capelle a/d IJssel: Labyrinth Publication.
- Baletić, Zvonimir – Esterajher, Josip – Jajcinović, Milan – Klemenčić, Mladen – Milardović, Anđelko – Nikić, Gorazd – Višnar, Fran (1994): *Kroatien zwischen Aggression und Frieden*. Zagreb: AGM.
- Bánkiné Molnár Erzsébet (2005): *A jászkun autonómia*. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár. (Dél-Alföldi Évszázadok, 22.)
- Bárdi Nándor (2004): Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére (A magyar elképzelések, 1918–1940). *Magyar Kisebbség*, 9. évf., 1–2. sz., 329–376.
- Bárdi Nándor (2008): A romániai magyar kisebbség helyzetének változásai, társadalmi, kulturális önszerveződésének eredményei. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 330–339.
- Bárdi Nándor – Éger György (2000): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Benedikter, Thomas (2009): *The World's Modern Autonomy Systems. Concepts and Experiences of Regional Territorial Autonomy*. Bolzano: Institute of Minority Rights EURAC Research.
- Beréti László (2010): Autonomy is being taken. *Hadtudományi Szemle*, 3. évf., 4. sz., 46–49.
- Bereznay András (2011): *Erdély történetének atlasza*. Budapest: Méry Ratio.
- Bibó István (1986): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: *Uő: Válogatott tanulmányok*. II. köt. Budapest: Magvető, 185–265.
- Bognár Zoltán (szerk.) (é. n.): *Romániai autonómia-elképzelések 1989 után*. www.adatbank.ro/belso.php?alk=48&k=5 (2021. 03. 27.)
- Botlik József (2005): *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. 1–11. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék.
- Botlik József – Dupka György (1993): *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest: Intermix.
- Bottoni, Stefano (2008): *Sztálin a székeleyknél. A Magyar Autonóm Tartomány története*,

- 1952–1960. Csíkszereda: Pro-Print.
- Czibulka Zoltán – Heinz Ervin – Lakatos Miklós (2004): *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Czoernig, Karl (1857): *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*. II. Band. Wien: K. u. K. Hof- und Staatsdruckerei.
- Csáky Pál (1996): A szlovákiai magyarság autonómiatörekvései. *Pro Minoritate*, 5. évf., 1. sz., 4–8.
- Csapó I. József (2003): 2.2. Memorandum Tervezet A Romániai Magyar Nemzeti Közösség Belső Önrendelkezéséről (1992). In: *Uő: Autonómiák és autonómiatörekvések*. H. n., 262–274.
- Csuka János (1995): *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Budapest: Püski.
- Csutak István (2007): *Új? Régi? Jó?* Csíkszereda: Alutus.
- Dakić, Mile (1994): *The Serbian Krayina. Historical Roots and Its Birth*. Knin: Iskra.
- Đorđević, Jovan (1861): *Karta Bačke, Srema i Banata sa predložjenima od blagoveštenskoga sabora za Vojvodinu Srbsku*. Novi Sad: N. Fux.
- Duray Miklós – Kvarda József – Oriskó Norbert (1994): *A nemzetállam és demokratikus ellenszere*. Pozsony/Bratislava: Együttélés/Spolužitie.
- Edvi Illés Aladár – Halász Albert (1920): *La Hongrie économique en cartes – The Economies of Hungary in Maps – Magyarország gazdasági térképekben*. Budapest: Rubinek Gyula.
- Egyed Ákos (2006): *A székelyek rövid története a meglepedéstől 1918-ig*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia.
- Elekes Tibor (2011): Székelyföld közigazgatás-földrajzi változásai a 13. századtól napjainkig. *Földrajzi Közlemények*, 135. évf., 4. sz., 415–429.
- Endes Miklós (1935): *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest: szerzői kiadás; Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet.
- Érszegi, Géza (2004): *The Andreanum. The first known legal framework of regional self-administration*. Budapest: Society for the Enhancement of National Communities in Europe.
- Fazekas Márta (2009): Délvidéki és felvidéki autonómia a XX. század utolsó évtizedében. Lehetőség vagy ábránd? In: Kupa László (szerk.): *Kisebbségi autonómia-törekvések Közép-Európában – a múltban és a jelenben*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem – Bookmaster Kft., 163–169.
- Fedinec Csilla (2001): Kárpátaljai autonómia-koncepciók 1918–1944 között. *Kisebbségkutatás*, 11. évf., 3. sz., 450–469.
- Fedinec Csilla (2002): *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Fedinec Csilla (2008): A kárpátaljai magyar kisebbség helyzetének változásai Ukrajná-

- ban. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 346–353.
- Fekete Nagy Antal (1934): *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest: a szerző kiadása; Kovács József könyvnyomdája.
- Fekete Nagy Antal – Makkai László (szerk.) (1941): *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Budapest: Institutum Historicum Europae Cento-Orientalis in Universitate Scientiarum Budapestinensis. (L'études sur L'Europe Centre-Orientale, 29.)
- Fodor Ferenc (1942): *A Jászság életrajza*. Budapest: Szent István Társulat,.
- Fogarasi Zoltán (1944): A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságunkint 1941-ben. *Statisztikai Szemle*, 22. évf., 1–3. sz., 1–20.
- Gábrity Molnár Irén (2009): Kisebbségi autonómia-törekvések a Vajdaságban. In: Kupa László (szerk.): *Kisebbségi autonómia-törekvések Közép-Európában – a múltban és a jelenben*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem – Bookmaster Kft., 117–129.
- Gerencsér Balázs – Juhász Albin (2001): *A kisebbségi autonómia (működő modellek, magyar elképzelések)*. Budapest: PPKE-JÁK Flachbarth Ernő Kisebbségi Jogi Kutatóműhely. (Flachbarth-füzetek, 4.)
- Ghai, Yash (ed.) (2002): *Autonomy and Ethnicity: Negotiating Competing Claims in Multi-Ethnic States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gyárfás István (1870–1885): *A jász-kunok története*. I–IV. Kecskemét–Szolnok–Budapest: a szerző kiadása, nyomtatott Szilády Károlynál.
- Gyönyör József (1994): *Terhes örökség. A magyarság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában*. Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium.
- Györffy György (1939): *Besenyők és magyarok*. Budapest: Kőrösi Csoma Archívum.
- Halás, Marián – Klapka, Pavel (2012): Contribution to regional division of Slovakia based on the application of Reilly's model. *Hungarian Geographical Bulletin*, Vol. 61, No. 3, 237–255.
- Hamberger Judit (2008): A magyar kisebbség jogi-politikai helyzete Szlovákiában 1989 novembere után. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 340–345.
- Hanzó Lajos (1941): *Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása*. Szeged. (Értekezések a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetéből, 1.)
- Hegediš, Antal – Čobanović, Katarina (1991): *Demografska i agrarna statistika Vojvodine 1767–1867*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski Fakultet, Institut za istoriju.

- Jordan, Peter (2010): *Verwaltungsgliederung Mittel- und Südosteuropas 2007. Atlas Ost- und Südosteuropa 5.4–G.10*. Wien: Institut für Stadt- und Regionalforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Katus László (1993): Egy kisebbségi törvény születése. Az 1968. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. *Regio*, 4. évf., 4. sz., 99–128.
- Katus László (2002): Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika 1848–1849-ben. *Kisebbségkutatás*, II. évf., I. sz., 66–76.
- Kemény G. Gábor (1952): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Klemenčić, Mladen (1992): Trojedinica s BiH. Državnost i granice (2). *Novi Vjesnik*, CIII, 16053.
- Kocsis, Károly (1992): Changing ethnic, religious and political patterns in the Carpatho-Balkan area. In: Kertész, Ádám – Kovács, Zoltán (eds): *New perspectives in Hungarian geography*. Budapest: Akadémiai, 115–142. (Studies in Geography in Hungary, 27.)
- Kocsis Károly (1993): *Jugoszlávia. Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kocsis, Károly (1999): Die ethnische Struktur in den Grenzübereichen der karpatho-pannonischen Region. In: Schultz, Helga (Hrsg.): *Bevölkerungstransfer und Systemwandel. Ostmitteleuropäische Grenzen nach dem Zweiten Weltkrieg*. Berlin: Verlag Arno Spitz GmbH, 69–104.
- Kocsis Károly (2002): A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Szlovákia területén a XX. században. In: Pásztor Cecília (szerk.): „*Ahol a határ elvალaszt*”. *Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat: Nógrád Megyei Levéltár, 131–153.
- Korhecz Tamás (2009): *Otthonteremtőben a szülőföldön*. Újvidék / Novi Sad: Fórum.
- Korhecz Tamás (2010): Magyar autonómia Szerbiában. A programcélról a hatályos törvényig. *Pro Minoritate*, 20. évf., I. sz., 67–73.
- Kovács Péter (1996): Egyéni és kollektív kisebbségi jogok az alkotmányos fejlődésben – pozitivisták szempontból. *Magyar Kisebbség*, 2. évf., 3. sz., 17–38.
- Kristó Gyula (2003): *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest: Lucidus.
- Lőkkös János (2000): *Trianon számokban*. Budapest: Püski.
- Macartney, Carlile Aylmer (1937): *Hungary and her successors. The Treaty of Trianon and its consequences 1919–1937*. London – New York – Toronto: Oxford University Press.
- Makkai László (1948): *Magyar-román közös múlt*. Budapest: Teleki Intézet.

- Mester Miklós (1936): *Az autonóm Erdély és a román nemzeti követelések az 1863–64. évi nagyszabeni országgyűlésen*. Budapest: Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda.
- Michniak, Daniel (2006): *Zázemia vybraných centier dochádzky do zamestnania v roku 2001*. In: Mládek, Jozef et al.: *Atlas obyvateľstva Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského, 78–79.
- Molnár Gusztáv (1993): *Önrendelési törekvések az „Észak-Erdélyi Köztársaság” idején*. In: Bíró Gáspár – Hamberger Judit – Molnár Gusztáv – Szilágyi Imre – Tóth István: *Autonómia és integráció*. Budapest: Magyar Szemle – Magyarországért Alapítvány, 92–139. (Magyar Szemle Könyvek)
- Molnár Jenő (1992): *Területi-közigazgatási felosztás Erdélyben (1876–1968)*. *Korunk*, 3. évf., 9. sz., 88–97.
- Molnár Margit (2009): *Felvidéki magyar autonómia-törekvések*. In: Kupa László (szerk.): *Kisebbségi autonómia-törekvések Közép-Európában – a múltban és a jelenben*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem – Bookmaster Kft., 170–180.
- Müller, Georg Eduard (1928): *Die sächsische Nationsuniversität*. Hermannstadt: Verein für Siebenbürgische Landeskunde.
- Oficinskij Román (2010): *Kárpátontúli Ukrajna, 1944–1946*. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 233–245.
- Oriskó Norbert (1993): *Magyarok által lakott községek és városok Szlovákiában*. Pozsony/Bratislava: Együttélés.
- Osztapec, Jurij (2010): *Politikai folyamatok Kárpátalján (1991–2009)*. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 377–392.
- Pálóczi Horváth András (1989): *Besenyők, kunok, jászok*. Budapest: Hereditas.
- Pan, Christoph – Pfeil, Beate S. (2003): *National Minorities in Europe: Handbook*. Vol. 1. Vienna: Braumüller ETHNOS.
- Pop, Ivan (2005): *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri.
- Ríz Ádám (2000): *Az 1990 után született autonómiakoncepciók összehasonlítása (I)*. *Korunk*, 3. folyam, 11. évf., 2. sz., 81–86.
- Rónai András (1937): *A nemzetiségi kérdés területi megoldásai*. *Magyar Szemle*, 31. évf., 3. sz., 201–209.
- Rónai András (1989): *Térképezett történelem*. Budapest: Magvető.
- Salat Levente (2004): *Autonómiák évadja Erdélyben*. *Krónika*, 6. évf., 6. sz., 1–12. https://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf532.pdf (2021. 03. 27.)
- Schneider Árpád (1941): *A visszafoglalt délvidéki terület. Népeségi és gazdasági áttekintés*. *Statistikai Szemle*, 19. évf., 11. sz., 767–786.

- Silber, Laura – Little, Allan (1995): *The death of Yugoslavia*. London: Penguin Books – BBC Books.
- Stark Tamás (1989): *Magyarország második világháborús embervesztésege*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet.
- Strugar, Vlado (1976): *Jugoslavija: federacija i republika*. Beograd: Narodna knjiga.
- Surányi Zoltán (2001): „Mindannyian akarjuk, de...” Autonómiaviták a Vajdaságban. *Beszélő*, 6. évf., 9. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Emindannyian-akarjuk-de%E2%80%9D> (2021. 03. 27.)
- Szabó Pál Zoltán (1945): *Horvátország és mai részei a magyar történelemben*. Budapest: Magyar Földrajzi Társaság, 210–233. (Földrajzi Zsebkönyv)
- Szádeczky Kardoss Lajos (1927): *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest: „Hargitaváralja” a Franklin Társulat Bizománya.
- Szarka László (1990): A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén. *Regio*, 1. évf., 1. sz., 49–65.
- Szarka László (2008a): A történeti Magyarország felbomlása: katonai akciók, demarkációs vonalak. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 14–21.
- Szarka László (2008b): Útkeresés, önszerveződés a rendszerváltás éveiben (1989–1991). In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 320–329.
- Szász Zoltán (1988): Kormánypolitika és nemzetiségek. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*. Budapest: Pallas, 175–180.
- Szentgyörgyi Mária (1972): *Kővár vidékének társadalma*. Budapest: Akadémiai. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 56.)
- Szilágyi Ferenc (2010): Az új román területi közigazgatás lehetséges elvi alapjai. *Magyar Kisebbség*, Új sorozat, 15. évf., 3–4. (57–58.) sz., 225–246.
- Szilágyi Ferenc – Csomortányi István (2010): *Önrendelkezés a Partiumban*. Nagyvárad: Partium.
- Szvatkó Pál (1937): Svájci példa. A három magyar kanton. *Új Szellem*, 1. évf., 9. sz., 20–21.
- Thirring Lajos (1939): A visszatért kárpátaljai területen végrehajtott népszékirás előzetes eredményei. *Statisztikai Szemle*, 17. évf., 8. sz., 939–950.
- Thirring Lajos (1940): A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség. *Statisztikai Szemle*, 18. évf., 8–9. sz., 662–679.
- Thirring Lajos (1942): Vármegyéink területe, népességfejlődése, népsűrűsége és közigazgatási felosztása. *Statisztikai Szemle*, 20. évf., 4. sz., 177–183.

- Thirring Lajos – Jánki Gyula – Szöllősy Zoltán (szerk.) (1939): *Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás*. Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 108.)
- Tilkovszky Lóránt (2000): Területi integritás és területi autonómia. A magyar kormány 1920. évi felvidéki szlovák autonómia-terve. *Századok*, 134. évf., 3. sz., 555–596.
- Tóth István (1993): Autonómia: Kárpátaljai vágyak és a valóság. Bíró Gáspár – Hamburger Judit – Molnár Gusztáv – Szilágyi Imre – Tóth István: *Autonómia és integráció*. Budapest: Magyar Szemle – Magyarországért Alapítvány, 64–91. (Magyar Szemle Könyvek)
- Varga E. Árpád (1992): *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Budapest: Regio – MTA Történettudományi Intézet.
- Vincze Gábor (1994): *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1953*. Budapest: Teleki László Alapítvány – Szeged: József Attila Tudományegyetem.
- Weilguni, Werner – Suppan, Arnold – Heuberger, Valeria – Koch, Klaus (1991): *Die Wahlen des Jahres 1990 in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Atlas Ost- und Südosteuropa 6.1–G.3*. Wien: Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut.
- Zahorán Csaba (2009): Egy kis Magyarország Nagy-Romániában. Alternatívák a Székelyföldre a két világháború közötti magyar tervezetekben. *Magyar Kisebbség*, 14. évf., 1–2. sz., 133–149.
- Žudel, Juraj (1984): *Stolice na Slovensku*. Bratislava: Obzor.

